

C
54676
34

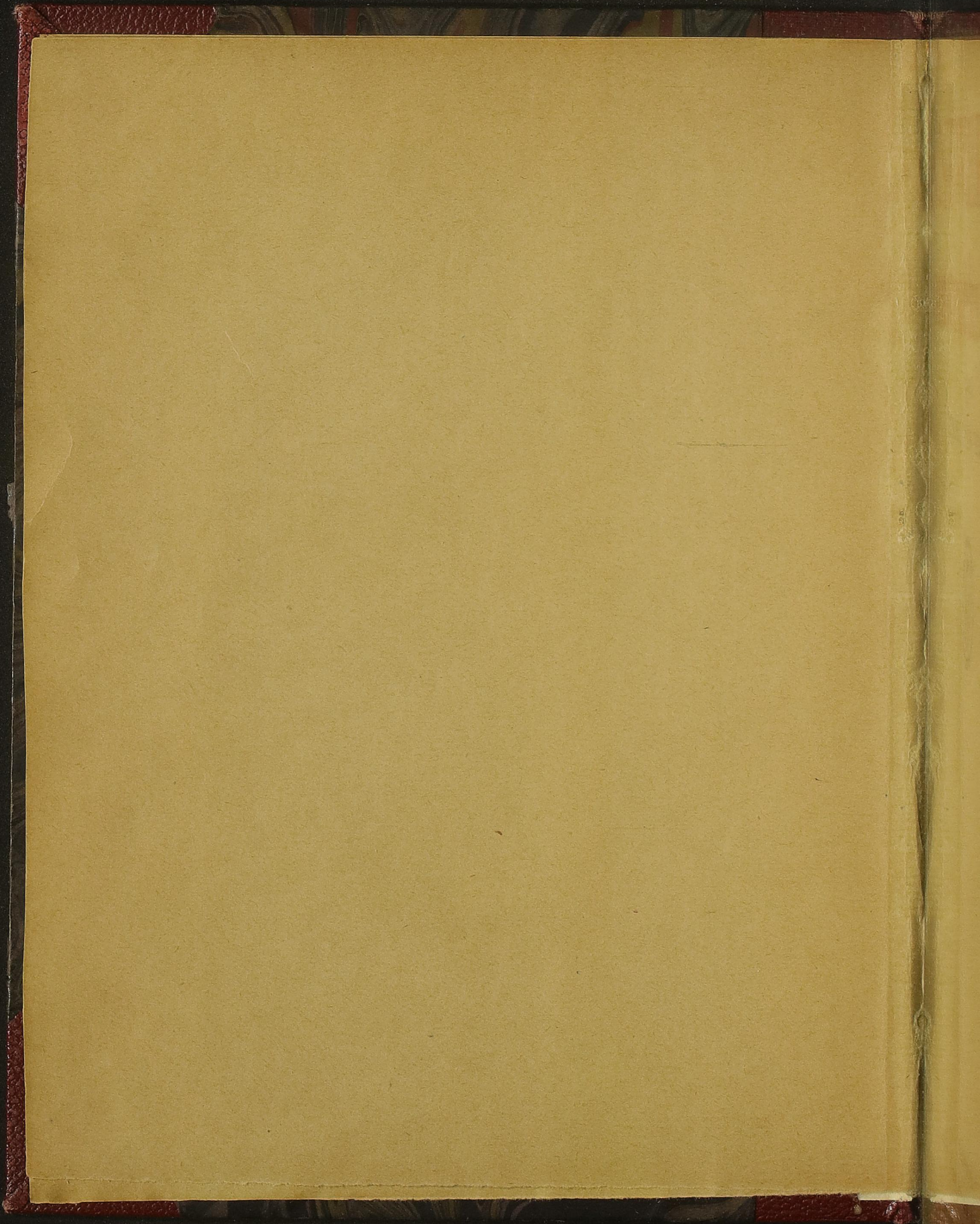
S1-
639 E

DAWING

STADSBIBLIOTHEEK ANTWERPEN

03 08 0035762 3

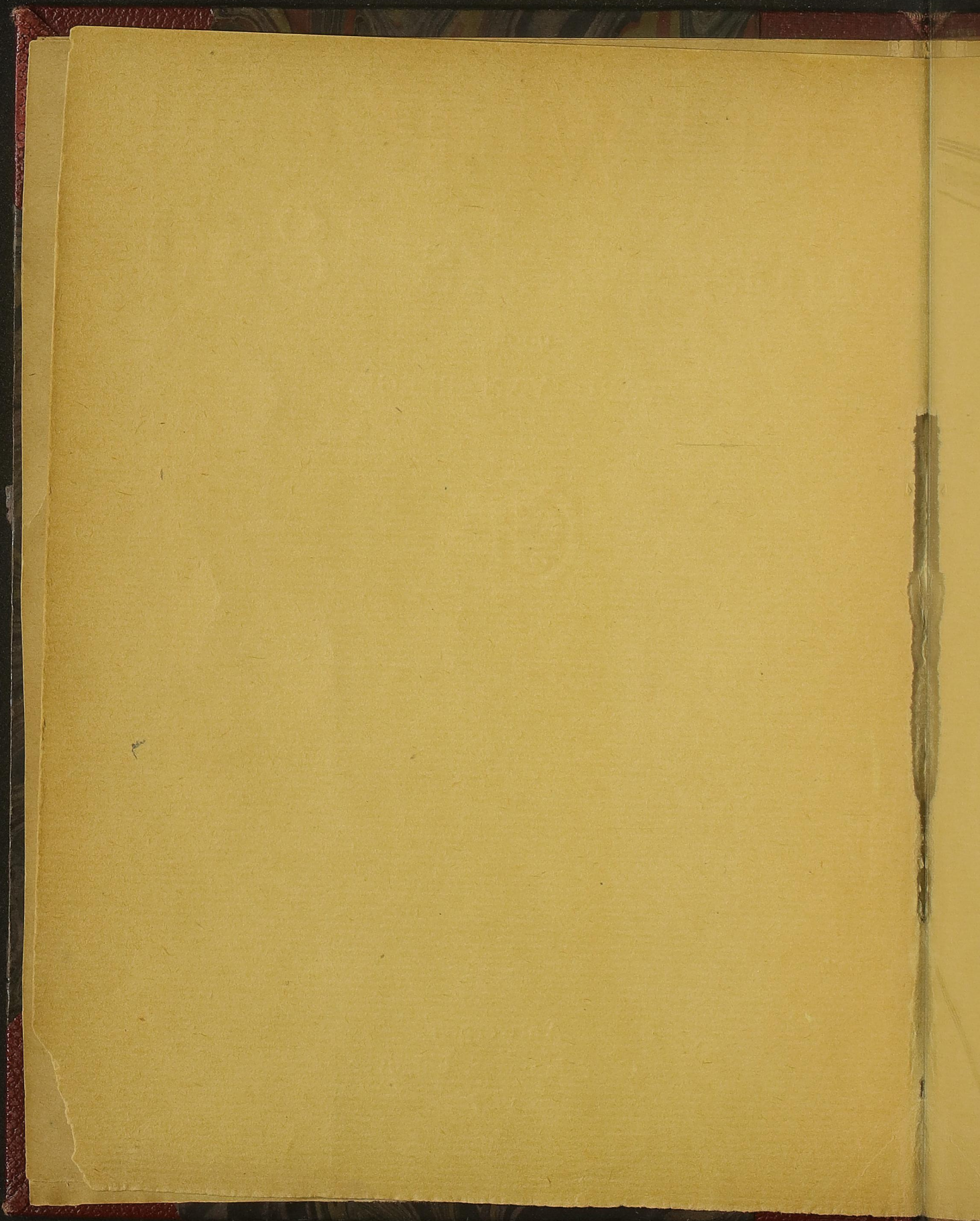
ANTWERPEN omstreeks 1850

DOOR

EDWARD VAN BERGEN

Antwerpen
Gust Janssens, Uitgever
1927

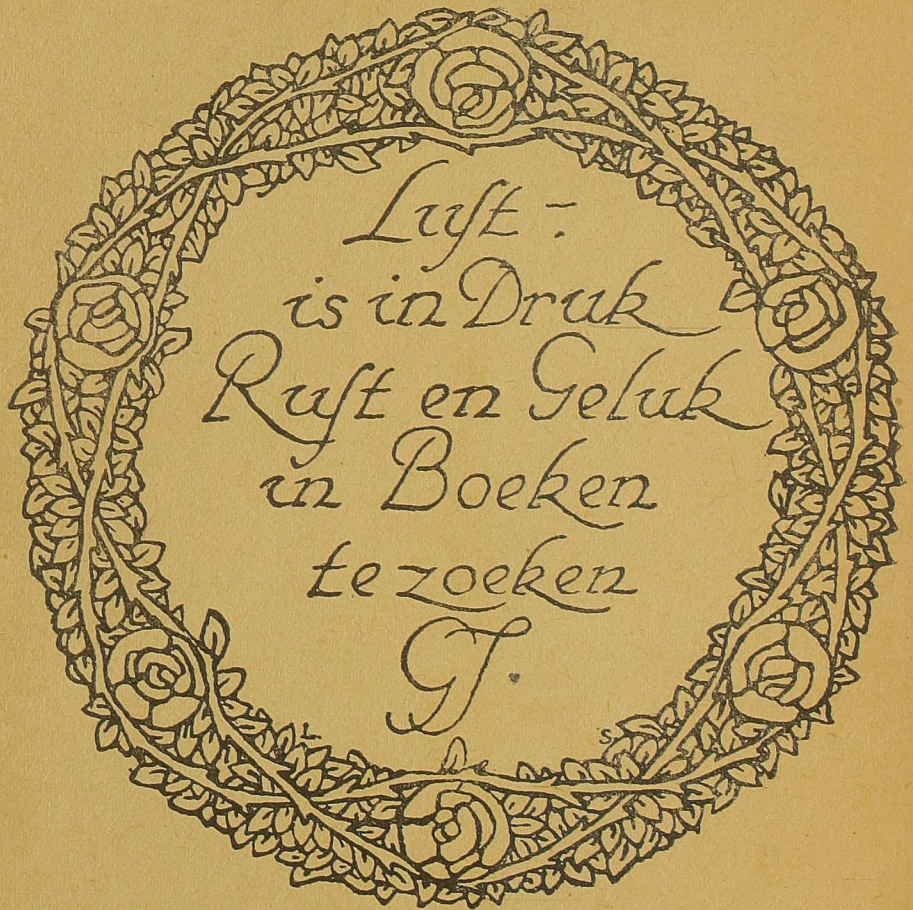

4121

4 Jan 1850
f. 5.

ANTWERPEN OMSTREEKS 1850

*Luft -
is in Druk
Rust en Geluk
in Boeken
te zoeken
G.*

Gust Janssens. Drukker, Kerkstraat, 9, Antwerpen

ANTWERPEN omstreeks 1850

—○—
HERINNERINGEN VAN EEN OUDEN SINJOOR

—○—
DOOR EDWARD VAN BERGEN

1927 — Gust Janssens, Uitgever — Antwerpen

H O O F D S T U K I

Och, och, wat is Antwerpen veranderd in de laatste driekwart eeuw!

De Sinjoren die in de jaren 1850, het tijdelijke met het eeuwige verwisselden, zouden groote oogen opzetten als ze de bedrijvige wereldstad van thans nog eens moesten terugzien, en de Sinjoren van heden zouden hunne eigen oogen niet gelooven, indien ze plotseling werden verplaatst in dat groote dorp dat Antwerpen toen was.

Evenals nu nog stroomde de machtige Schelde aan de stad voorbij, maar enkele kilometers verder was ze nauw ingesloten door vestingen, die dagteekenden van de 4e vergrooting in 1410 en in den Spaanschen tijd, in 1543, bij de 5e vergrooting, geheel verbouwd.

Die vestingen strekten zich uit van het Zuiden tot aan de dokken en de buitengracht ervan lag op de plaats waar later de Handels-, de Nijverheids- en de Kunstlei werden aangelegd, namen die zoo gelukkig herinnerden aan wat den roem en de grootheid der stad uitmaakt. Wel jammer dat men na den oorlog het noodzakelijk heeft geacht die beteekenisvolle namen te veranderen in de namen der groote mogendheden die met ons den reuzenstrijd hebben gevoerd en waardoor immer de herinnering zal worden levendig gehouden aan de vreeselijke tijden die de bevolking beleefde.

Achter die met gras begroeide heuvelen, beplant

met hooge populieren, linden en beuken, afgewisseld door vele molens, vervulden de gemoedelijke, eenvoudige burgers, die geen hooge eischen aan het leven stelden, rustig en kalm de dagelijksche taak. Ze voelden zich veilig, want de zeven poorten, die tot de stad toegang verleenden, werden immers nog bewaakt door een wacht soldaten en dicht in de nabijheid waren ook nog forten.

Op het Zuid stond het fort Hoboken; omtrent de hoogte van de tegenwoordige Gillesplaats was het fort van het Kiel; de gronden tusschen de Batterijen Brederodestraten waren ingenomen door het fort St Laurijs; ongeveer waar nu het Justitiepaleis zich verheft was het fort Montebello; het fort Herenthals heeft plaats gemaakt voor het Park en omliggende leien. Het Park, op 23 Augustus 1869 ingehuldigd, werd aangelegd naar het ontwerp van Keilig, die ook de aanlegger was van het Terkamerenbosch te Brussel. Aan de Schelde, bij den Pruisischen hangar, was het fort St Laurent, van waar de Belgische koopvaardischepen vroeger begroet werden met grof geschut.

Als tegenhanger van het Zuidkasteel, in 1567 door Alva opgericht en waaraan Leopold II, bij zijne plechtige ontvangst op 17 Augustus 1874, de eerste stoot tot slechting gaf, dat met zijn groot oefeningsplein, nagenoeg het geheele Zuidkwartier binnen de lijn van de Zuiderlei innam, trof men aan de Noordzijde het Noordkasteel, dat de uitbreiding der havenwerken leelijk in den weg stond, en in de Lange Leemstraat had men ook nog het kleine fortje 4, dat lange jaren de verbinding van Berchem met de stad heeft tegengehouden.

De bevolking nam verbazend toe; telde Antwerpen in 1830 slechts 73.000 zielen, in 1850 was dit aantal gestegen tot 90.000. Niettegenstaande dat men intra muros op open terreinen nieuwe straten had aangelegd en alles volgebouwd, werd het voor de be-

woners zoo benauwd, dat velen naar de 5e wijk, bestaande uit St Willebrords en St Laurentius of de Lei trokken, waar weldra de voorstad raakte aan Borgerhout en Berchem en men zich niet ontzag binnen de militaire grens, 585 meters van de vestingen, te bouwen. Aanvankelijk scheen daar geen bezwaar tegen te bestaan, maar in 1853 kwam de militaire overheid daar plotseling tegen in verzet en gaf bevel zich sterk gevoelende door een gerechtelijk vonnis, al de huizen binnen de grens af te breken.

Groot was de opschudding, die het begin werd van een langdurigen strijd tusschen de stad en de regeering. Als één man traden de Antwerpenaars op en eischten in 't belang der stad, 't verdwijnen der oude vestingen en van alle beperkende bepalingen, die den bloei, de ontwikkeling in den weg stonden. Ze wonnen den strijd door de wet van 30 Augustus 1859 die de groote omheining vaststelde en de oppervlakte van Antwerpen, die slechts 294 Ha bedroeg, zesmaal vergrootte en bracht op 1935 Ha.

Wel jammer is het dat de Vlaamsche strijders, ter verkrijging hunner rechten, het groote voorbeeld van eensgezindheid, dat de burgerij bij de zevende vergrooting der stad gaf, en dat geleid heeft tot een schitterende overwinning, niet hebben gevolgd. Eene Vlaamsche stad was Antwerpen toen op verre na niet; burgerij en volk bedienden zich wel van de Vlaamsche taal, maar het bestuur was uitsluitend Fransch en zelfs in de Gemeenteraadsvergadering van 17 Februari 1860, dorst de heer Dr van Haesendonck, nog de ketterij verkondigen dat Fransch de nationale taal des lands was.

Wel was in 1846 het Heilig Verbond opgericht, eene geheime vereeniging, waarvan vele jonge letterkundigen en kunstenaars lid waren, met het doel de uiterste krachten in te spannen om aan het Vlaamsch de plaats te verzekeren waarop het in het

publieke leven recht heeft, — maar al spoedig ontstond er oneenigheid, die tot werkelijke vijandschap oversloeg en de verwezentlijking van het doel voor jaren onmogelijk maakte.

Eerst in 1861 werd er voor de eerste maal Vlaamsch gesproken in den Antwerpschen gemeenteraad, wat tot dan toe slechts gebeurde in kleine steden en dorpen. Op 2 Mei 1864 viel het besluit dat alle stadsambtenaren behoorlijk Vlaamsch moesten kennen en op 27 Augustus 1866 werd Vlaamsch de officieele taal van Antwerpen verklaard.

De vruchtbare velden, de malsche weiden, die zich uitstrekten tot tegen de vestingen, werden omgezet in tallooze straten, in breede leien, die aan het verkeer de volle ruimte gaven.

Het oude is totaal weg, zelfs zoo dat niemand zich nog herinneren kan de namen der plaatsen en wegen in die buurt gelegen, de Pallemaliebaan, de Vlaaikenslei, de Geuzendrinck, het Geuzenkerkhof en meer anderen, en ongeloovig wordt men aangekeken als men vertelt dat op de Kunstlei, waar thans eene reeks groote heerenhuizen zich verheffen, nog maar een menschenleven geleden, de Glacis, de buitenwerken der vestingen, in 1846 herschapen werd, vanaf de Kipdorp- tot de Mechelsche poort, in eene wandeling, waar des avonds de eerbare burgers uit de verschillende kwartieren der stad, kwamen wandelen. Het was vooral de bijeenkomst van minnende paren en menig Sinjaar heeft daar ook gezocht en geleden als hij te vergeefs wachtte op de komst zijner Dulcinea. De toeloop naar de Glacis bracht in 1850 de regeering op het denkbeeld, in navolging van Parijs, hier op Witten Donderdag, Longchamps te houden, waar de nieuwste snufjes op modegebied zouden te zien zijn, zooveel dus als een voorlooper van wat men tegenwoordig mode show noemt. Vooral de eerste jaren was het op Longchamps zeer druk, heel Ant-

werpen was er te vinden, te voet, te paard, in rijtuig, rijk en arm, fatsoenlijk en verdacht, maar echte modepoppen, zooals in de Champs Elysées en het Bois de Boulogne, zag men er niet. Toen de Glacis verdwenen waren werd de parade overgebracht naar het Park en stierf ten slotte eene stille dood.

Aan den voet der vestingen vond men touwslagerijen en zag men de zeeldraaiers hunne achterwaartsche wandeling maken, den schort vol vlas dat tot touwtjes werd gedraaid door het wiel dat een mager, zwak, ziekelijk uitziende jongentje, van alle onderwijs verstoken, voor een paar centen in de week, draaien liet den ganschen langen dag.

Boven van de vestingen zag men de landerijen en weiden zich uitstreckende tot bij de wallen der forten, lommerrijke dreven, boerderijen, kweekerijen, de daken der huizen van Borgerhout en Berchem en daar tusschen verspreid tal van kleine buitenplaatsjes.

Dat men zijn zomerverblijf zoo dicht in de nabijheid der stad zocht mag niemand verwonderen. Vigelanten, die toen werden ingevoerd, waren duur en niet altijd te krijgen; in 1852/3 waren er voor stad en omgeving slechts 165.

De gemakkelijke vervoermiddelen, die ons hebben verwend, kenden onze voorgangers niet. Voor enkele centen rijden we van het eene einde naar het andere en autobussen naar de omliggende dorpen, maar voor hen bracht dat eene aanzienlijke uitgave mede.

Verwondering baart het dan ook dat toen in 1872 tramplannen voor het eerst in bespreking kwamen, Antwerpen weken lang in rep en roer heeft gestaan.

De huurhouders en met hen de koetsiers, rijtuigmakers en -schilders, hoefsmeders, zadelmakers, kortom, allen die bij het huurhoudersbedrijf belang hadden, protesteerden heftig in plakATEN en strooi-

biljetten. Nog zien we voor ons die flink geteekende, sprekende plaat, waarop een uitgemergeld paard, het vel over de ribben, stervend voor een stal ligt, een laatsten weemoedigen blik werpend op een wanhopend koetsier, die vrouw en kinderen geen voedsel meer verzekeren kan, omdat de tram zijn levensbestaan heeft vernietigd.

Op de Meir, standplaats der vigelanten, had eene openbare meeting plaats. Boven op een voertuig stonden de sprekers die, in vaak onparlementaire bewoordingen, den hongerdood van vele huisgezinnen voorspelden. Zoo een vaart heeft het niet geloopt; de invoering van de tram heeft integendeel als gevolg gehad dat de meesten het loopen hebben afgeleerd en dat het aantal vigelanten sterk is gestegen en dat ze later ongemerkt omgezet zijn in auto's waarvan het aantal groot is.

Bij voorkeur werd vroeger gebruik gemaakt van schoenmakersconvooi en men bleef dan liefst in de buurt, de Lei of Groenen hoek, wat toch al een heelen afstand was.

De rijken, de patriciersfamilies, die eigen rijtuig hadden, zochten het iets verder. Zij hadden hun hof, zooals men het noemde, in Deurne, Merxem, Eeckeren, Brasschaet, 's Gravenwezel, maar die hadden geen zaken en kwamen er van heel den zomer niet af. Hunne woningen op de Meir, in de Huidevetters- en Lange Gasthuisstraten, bleven al dien tijd gesloten. Zelfs zij dachten er niet over naar eene badplaats te gaan, of eene buitenlandsche reis te maken, den vapore lieten ze voor de zakenmensen en er zijn heel wat door de fortuin begunstigden uit dit tijdstip die zich nimmer gewaagd hebben in den stoomwagen.

Dat de vestingen afgebroken zijn, waardoor de stad vrij kon ademen en zich uitbreiden, zal wel door niemand betreurd zijn geweest, wel dat van de zeven

poorten er niet een paar bespaard bleven, die kunst-
waarde bezaten en ook onder historisch oogpunt be-
langrijk waren.

Waar die poorten stonden?

De Begijnenpoort vond men aan het einde der
Kasteelpleinstraat; de St Jans- of Keizerspoort on-
geveer op de plaats waar nu het standbeeld van
Leopold I staat, dat 18 Augustus 1873 werd onthuld;
de Kipdorppoort vlak voor den Nederlandschen
Schouwburg; de Roode poort aan het einde der Paar-
denmarkt. Alle vier waren monumenten van mili-
taire bouwkunst; toen in 1865 het besluit viel tot
afbraak, is er eene levendige beweging geweest, om
vooral de St Jans- en Kipdorppoorten te behouden.
En hoe gemakkelijk had dit kunnen gebeuren, zonder
het verkeer te belemmeren. Heeft men te Parijs en te
Londen, veel drukker steden dan Antwerpen, de porte
St Martin en Temple Bar niet weten te behouden?
De Kipdorppoort, omtrent 1550 opgericht, bewaarde
de herinnering aan de Fransche Furie, den verrader-
lijken aanslag in 1583 van den hertog van Alençon,
door de burgerij afgeslagen, na een bloedigen strijd
die aan talrijke Franschen het leven kostte.

Op den hoek van St Jacobsmarkt en Kipdorpp-
vest, was vroeger een klein kroegje, **Het Koppeken**,
met in den gevel, ter hoogte van 2.75 m. een kop
gemetseld en volgens de overlevering waren in de
poort de lijken der Franschen tot gemelde hoogte
opgestapeld.

De St Janspoort, ook de Keizerspoort genaamd,
omdat Keizer Karel er op 25 November 1545 er de
eerste onder doorging, de mooiste der poorten, wer-
kelijk monumentaal van uitzicht, was versierd met
de wapens en wapenspreuk : «Plus oultre», van ge-
noemden Keizer. Langs deze poort was het dat de
vorsten hunne blijde intocht in de stad maakten, o.a.
Keizer Karel en Philips II met de Koninginnen van

Frankrijk en Hongarijen, op 11 September 1549, vergezeld van een schitterenden stoet, waaraan duizenden deelnamen, Lodewijk XV op 14 Juni 1746 met groot gevolg en op 5 December 1815 de beroemde schilderwerken door de Franschen uit onze kerken mede naar Parijs gevoerd.

Buiten de 4 genoemde poorten waren er nog 3 uitgangen met ophaalbruggen, die noodzakelijk werden geacht toen de aanwas der bevolking in de buitenwijk zoo sterk toenam.

De Slijkpoort of Lillopoort, in 1847 geopend, ter hoogte van de IJzerenbrug aan de Nassaustraaf. De IJzerenpoort of de poort van 't Staketsel, in het zuiden, die in 1839 heropend werd, ter hoogte van de tegenwoordige IJzerenpoortkaai en de Rijnpoort aan de Rijnplaats, in 1839 gebouwd.

Behalve dat deze poorten ten dienste stonden van het gewone, het algemeene verkeer, had elk dezer poorten hare bijzondere klanten. De Slijkpoort en IJzerenpoort lieten in en uit de talrijke werklieden, gebezigd op de scheepstimmerwerven ten Noorden en Zuiden der stad gelegen; ze stonden dicht in de nabijheid der zaden, chantiers, en de meeste werklieden zochten een verblijf bij hun werk.

De Begijnenpoort diende hoofdzakelijk om de peenboerkens en hoveniers van de Lei en het Kiel binnen te laten, die van daar uit spoedig de markten bereikten. Langs daar kwamen ook de z.g.z. strontboeren van Hoboken binnen, die 's nachts op de primitiefste wijze de beerputten kwamen ledigen. Wat nu gebeurt reukeloos en zonder dat men het merkt was toen eene heele karwei. Vergulden lijsten van schilderijen en spiegels moesten zorgvuldig worden gedekt. Koperwerk werd liefst bij de bureu in bewaring gegeven, daar anders het verguldsel zwart werd en het koperwerk zoo aangetast, dat het slechts met veel moeite weer in orde kon worden gebracht.

Voor den beer werd betaald; de prijs hing af van het gehalte en werd vastgesteld nadat het boerken de waar behoorlijk had geproefd!!!

Langs de St Janspoort, langs waar men vroeger per diligencé de reis naar Brussel maakte, trokken 's Zondags de deftige burgers uit om te wandelen in de Warande, het oude Galgenveld, sedert 7 Juli 1834 geopend als publiek park. Gehefkoosde uitspanningen waren 't Groen Huis, Nieuw Antwerpen, den Moorentoren, vooral den Driehoek en daar gebruikte men dan een stoop Leuensch bier, in voordeelig uitschenkende kleine glaasjes. — Dwaalde men rechts af, achter het fort Montebello, dan kwam men in de Lei terecht, en kon daar uitrusten in Hertsdein.

De Kipdorppoort, die vooral sedert de inhuldiging, op 3 Mei 1836, van den Spoorweg Brussel, Mechelen, Antwerpen, groot verkeer zag van reizigers die van en naar het station gingen, had als klanten het mindere volk dat naar Borgerhout of den Pothoek ging. In die dagen waren de standen niet zoo gemengd als tegenwoordig; de lijn was veel scherper afgeteekend en een gezeten burger zou niet de lokalen hebben bezocht waar de arbeider zich ophield.

De Roode poort had de klandizie der arbeiders die te Merxem, op den Dam, in den Pothoek woonden, en van de boerkens die uit dezelfde streken ter markt kwamen.

De Rijnpoort eindelijk, diende uitsluitend voor de spoortreinen, voor tolbedienden en ijzerenwegbeambten.

Al die poorten werden bewaakt door kommiezen die de in- en uitgaande rijtuigen, wagens en karren nauwkeurig onderzochten, om zich te overtuigen of er niets werd gesmokkeld dat onder de bepalingen der octrooi-wet viel.

Het octrooi was eene Fransche instelling die de

oude accijnzen verving; eerst werd het publiek verpacht, wat aanleiding gaf tot groote onregelmatigheden, maar onder het Hollandsch bewind kwam het onder het beheer der stedelijke regeering tot groot voordeel der financiën. De laatste regeling, die van 1843 dagteekende, bevatte 75 belastbare artikelen, waarvan 14 van drink-, 33 van eetwaren, 6 van beestenvoeder, 10 van brandstoffen, 6 van bouwstoffen en 7 van entrepot.

De bevolking had een gruwelijken hekel aan de Octrooi-wet die, naar verzekerd werd, niet altijd rechtvaardig werd toegepast. De kommiezen hielden er twee maten en gewichten op na. Ongehinderd lieten zij de voornamen in hunne koetsen doorrijden, terwijl het volk, de neringdoenden op de tergendste wijzen werden behandeld, soms genoodzaakt werden zich tot op het hemd uit te kleeden en bij het geringste dat op hen werd bevonden, liepen ze niet alleen zware boeten op, maar werd daarenboven het gesmokkelde in beslag genomen.

Het is waar dat ook alles werd bedacht om de bepalingen der wet te ontduiken. Zoo b.v.b. was in den regel het brood te Borgerhout en Berchem goedkoper dan in de stad; zuinige huisvrouwen wandelden naar genoemde gemeenten en voorzagen zich voor enkele dagen van het noodige brood, maar... Van elk brood dat in de stad werd binnengebracht moest 5 centiemen aan het octrooi worden betaald, en om daaraan te ontkomen sneed men de korsten van het brood en dan was het vrij.

Ondanks het nauwgezetste toezicht, werd er op groote schaal gesmokkeld en men mag gerust zeggen dat de smokkelaars nergens voor stonden. We durven niet voor de waarheid instaan, maar in de stad heeft men zich eenige dagen kostelijk vermaakt met het verhaal van een slager die met de kommiezen eene weddenschap had aangegaan dat hij op een bepaal-

den dag en uur langs de Kipdorppoort vleesch zou invoeren zonder dat ze er iets van merkten. Men begrijpt dat elke kommies op zijn qui vive was; van 's morgens vroeg namen ze alles nauwkeurig op, want de slager moest de wedding verliezen. Omstreeks den middag kwam een lijkwagen met twee volgkoetsen voor de poort; de kommiezen wierpen er een onverschilligen blik op en lieten den treurigen stoet ongestoord voorbijgaan, en toen hij ver genoeg was, om niet meer te kunnen worden bekeurd, kwam de slager met de verbluffende mededeeling dat in de kist niet een lijk maar het gesmokkelde vleesch lag.

Op voorstel van het liberale Ministerie werd op 19 Juli 1860 het octrooi afgeschaft en reeds in den nacht van 20 op 21 dier maand zou die wet in werking treden.

Met uitgelaten vreugde werd het nieuws vernomen. In dichte drommen stond de menigte bij de verschillende poorten het uur van middernacht af te wachten om, beladen met allerlei eetwaren vrij de stad uit te trekken en van Borgerhout en Berchem kwamen geladen wagens, gevlagd en versierd, omringd van fakkeldragers en voorafgegaan van muziekkorpsen, onder het blazen der Brabançonne, de stad binnen, waar ze met gejuich werden begroet. Een deel der van vreugde dronken menigte sloeg in de wachthuisjes alles stuk en wierp in de vesting al wat ze onder handen kregen.

De afschaffing van het octrooi was voor de stadskas een gevoelige slag, want de opbrengst ervan nam steeds toe en had het laatste jaar nog bedragen fr. 1.433.939,90. Uit een door de regeering gevormd gemeenschappelijk fonds ontving de stad wel eene vergoeding van fr. 1.350.000, doch dat was slechts voor eens en verder moest het tekort uit eigen middelen worden gedekt, zoodat de belastingen

noodzakelijk moesten worden verhoogd. Hiertegen werd niet al te veel gepreuteld; men was blij van de octrooi-wet te zijn verlost, die veel tijd aan lastig onderzoek medebracht en men was overtuigd dat verschillende artikelen in prijs zouden dalen.

We zegden het reeds dat sedert de opening van den ijzerenweg het verkeer langs de Kipdorppoort zeer toenam en dat werd zelfs zoo erg dat er al spoedig moest worden uitgezien naar eene betere gemeenschap met de statie. Dit werd verkregen door de opening op 1 December 1841, aan het einde der Meirsteeg, een smal straatje met vervallen onaanzienlijke kleine huisjes, van de Walpoort in de vestingen, eigenlijk maar een schuin naar buiten aflopende tunnel met eene kromming, uitgevende iets verder dan de tegenwoordige Teniersplaats. Enkel voetgangers mochten er gebruik van maken en wel een half uur voor het vertrek van den eersten trein en ze werd gesloten een half uur na aankomst van den laatsten trein. Wie na dien tijd nog de stad in of uit wilde moest van de Kipdorppoort gebruik maken. Reeds in 1846 bleek die maatregel niet meer voldoende; het verkeer moest gemakkelijker worden gemaakt en de Walpoort werd toen opengesteld van 6 uur 's morgens tot 10 uur 's avonds en bij besluit van het Magistraat van 16 December 1863 werd de opening der poort nog een half uur vervroegd. Dit laatste besluit stond in verband met het toenemende verkeer aan de Walpoort sedert het verplaatsen van de statie op 7 Maart 1853 van Borgerhout naar de Gemeentestraat, naast den ouden ingang van den Dierentuin. Het was een onooglijk houten gebouw, waar men zich voorloopig mede behielp, maar dat toch meer dan 50 jaar dienst deed en eerst in de XXe eeuw vervangen werd door het monumentale gebouw, dat enkele meters verder, aan het einde der tegenwoordige de Keizerlei, verrees.

Veel gaf het niet; het verkeer aan de Kipdorp-poort, die niet zeer breed was, nam steeds toe en wel zoo dat de toegang dikwerf belemmerd was. Soms ontstond er een gedrang en eene drukte van belang, die de oude sinjoren van die dagen bedenkelijk het hoofd deed schudden. Die haast, die bedrijvigheid, die koortsachtige gejaagdheid der reizigers die zich voortspoedden om den vapore niet te missen, zei niet veel goeds aan die kalme bedaarde burgers, die langzaam maar zeker sedert eeuwen in eere hielden. Reizigers met koffers beladen, stootten tegen boerkens met groentenmanden, dragers van allerlei voorwerpen kwamen den hoop vergrooten, een vigelante versperde den weg en daar men ten slotte noch vooruit noch achteruit kon, werd er gekibbeld, getwist, gevloekt. De niet in reuk van heiligheid staande kommiezen, die intusschen hun onderzoek naar de in- en uitgevoerde artikelen deden, werden naar alle duivels gewenscht, omdat ze geen orde wisten te houden. En als dan nog een Borgerhoutsche beenhouwer met zijn gevreesde honden kwam aanzetten, dan was het spel volmaakt. Homerische gevechten, ook anders dan met de tong, werden er voor en onder de poort geleverd.

Zoo kon het niet blijven gaan; nieuwe maatregelen drongen zich op. Met goedvinden van de Krijgs-genie werd in 1854 de Walpoort afgebroken en vervangen door de Potternepoort met verbrede bruggen, die op 6 December 1854, 's Konings verjaardag, werd ingehuldigd, en van toen af kon men met een rijtuig door de poort naar de statie rijden. Het volgende jaar werd de Meirsteeg op 12 m. verbreed; de oude huizen die verdwenen waren werden vervangen door ruime, flinke gebouwen en de naam der straat werd herdoopt in Statiesstraat. Na de schitterende overwinning op de Wereldtentoonstelling te Parijs in 1867 behaald, kreeg de straat, waarin de beroemde schilder woonde, den naam van Leysstraat.

Daar is ook het comptoir voor de diligenties naar Gent, Kortrijk, Meenen, Rijssel en heel Vrankrijk.»

Het succes dat de onderneming behaalde riep natuurlijk andere ondernemingen in het leven, die echter beperkt bleven tot veel kleinere afstanden en waarvan de wagens zoo rammelend, stootend en tochtig waren dat de reis eene marteling was.

Van Gend en Loos daarentegen hebben er steeds naar gestreefd goede wagens te laten rollen en het materiaal te verbeteren, waarin ze uitstekend zijn geslaagd.

Luister eens naar wat Hildebrand schrijft aan het einde eener geestige beschrijving van een reisje per diligence en na geklaagd te hebben over den erbarmelijken toestand der wagens : «Doch hier breng ik u de eer, die u toekomt, edele van Gend en Loos, warme menschevrienden! In uwe wagens zit men op breede banken; de plaatsens zijn ruim; de kussens en ruggestukken welgevuld; de bakken diep; de veeren buigzaam; de wielen breed; de portieren niet tochtig; de raampjes bescheidenlijk zwijgende; uwe vier paarden altijd in geregelden draf. Maar velen uwer collega's zetten ons in een schokkende, nauwe, dreunende, vuile, tochtige, harde, tintelgedoos, een soort van groote rammelende builkist op vier wielen; in de eene hebben we geen plaats voor onze dijen, in de andere geen ruimte voor onze knieën; uit deze komen we met bevroren beenen, uit gene met een stijven nek; wij rijden ons ziek, wij rijden ons hoofdpijn, wij rijden ons dóór; wij meenen gek te worden van het gesnor aan onze ooren en 't gedonder aan onze voeten; en dikwijls denken wij er, onder het dooreenwerpen onzer ingewanden, met bekommering aan, wat gelukkiger zijn zou, dood of levend er uit te komen!»

Persoonlijk hebben we de diligence slechts gekend in de laatste jaren van haar bestaan, toen de reizen naar het buitenland, naar de voornaamste plaatsens in

het binnenland uitsluitend per spoor werden gemaakt en er nog enkel diligences rolden naar afgelegen plaatsjes nog niet aan het spoornet verbonden.

Herhaaldelijk maakten we in de vacantie de reis met de diligence naar Westmalle, waar we enkele dagen in het Trappistenklooster doorbrachten.

Van den Borgerhoutschen steenweg, schuin tegenover den ingang van den Dierentuin, werd afgereden; daar stapten we in de algemeene gekende gele wagens, bovenop zwaar beladen met allerlei pakken, kisten en koffers, die getrokken werden door twee vurige paarden. Onder het getoeter van den hoorn legde de postiljon, nog in het traditioneel kostuum, de zweep op de paarden en vooruit ging het. In de verschillende dorpen die we doortrokken werd er gepleisterd, zoo mogelijk tot het opnemen van nieuwe reisgenooten, of het opladen van goederen en dan ging het weer verder onder gezellig gekout.

De lokaaltreintjes die gaandeweg tot stand kwamen, later de autobussen, hebben de diligences totaal verdreven. Maar de firma van Gend en Loos bestaat nog; toen het getij verliep, zijn de bakens verzet en de oude onderneming, die zooveel en onschatbare diensten heeft bewezen, omgezet in een Expeditie- en Incassozaak, die in de handelswereld eene belangrijke plaats heeft ingenomen die zeker niet onderdoet voor de vroegere.

De oude echte Antwerpenaar was van nature zeer conservatief en voelde weinig voor de invoering van nieuwigheden. Wat is er niet gespot toen omstreeks 1860 de eerste vélocipèdes door de stad begonnen te rollen? Het waren dan ook onoogelijke houten machines, — eerst na 1870 werden ze van ijzer en voorzien van caoutchouc-banden — met een hoog voorwiel en een miniatuur wielje van achter; het volk noemde ze *de Kangeroe*. Men kwam er gemakkelijker op dan af, behalve als men ergens tegen aanreed en een salto mortale over het stuur maakte.

— Moet ge bij Onzen Lieven Heer gaan eten? vroeg men spottend wanneer zoo een rammelend voertuig langzaam voorbij reed; op het platteland stonden ze bepaald aan veel erger bloot en aanbevolen was het zijn wiel daar niet onbeheerd te laten staan. Veel later nog, toen safety en luchtbanden reeds bekend waren, was het nog gevaarlijk naar buiten te rijden waar de minder goed gezinde bevolking, menige band door moedwillig inprikken deed springen.

In den winter van 1872-73 op een debating avond van den **Van Maerlant's Kring**, was Nicolaas Cupérus aan de beurt om een debat in te leiden. Hij had tot onderwerp gekozen: de *vélocipède*, waarvan hij den lof verkondigde, die geroepen was tot een groote toekomst, de lust tot reizen zou ontwikkelen, thans afgelegene plaatsjes tot bloei brengen. De tijd zou komen dat iedereen er gebruik zou van maken, de arbeider om naar zijn werk te gaan, de kinderen naar school, de geneesheer naar zijne patiënten, de raadsleden naar de zittingen van den gemeenteraad. En ofschoon de **Van Maerlant's Kring** samengesteld was uit de vooruitstrevendste jonge strijders voor de Vlaamsche liberale zaak, vond het enthousiasme van den inleider weinig instemming. Dit bleek uit het debat dat spoedig op het doode punt stond en eerst levendig werd toen de vraag werd gesteld: of er voor *vélocipède* niet een goed Vlaamsch woord te vinden was.

Woorden genoeg. De eene gaf op: trapwagentje, een ander: voetwagentje, een derde vond beter: radwagentje, een vierde pleitte voor: snelwagentje, en met jeugdigen overmoed verdedigde ieder lid het door hem aanbevolen woord. Natuurlijk werden de geleerden het niet eens en Jan Adriaensen deed toen het voorstel het woord *vélocipède* te vertalen door: **trapradsnelvoetwagentje**, waardoor alle partijen haar zin kregen.

Kunnen de Sinjoren van heden, het voorgaande lezende, zich voorstellen dat hunne trotsche stad, nog zoo kort geleden, een groot boerendorp was?

H O O F D S T U K I I

Aan 't Werf, op den oever der Schelde, was het dat omstreeks den aanvang der VIe eeuw, eene kolonie van Nedersaksers hare hutten optimmerde en daar is dan ook den eersten aanleg te zoeken van de zich zeer langzaam ontwikkelende Scheldestad

Een bijzonder kenmerk van elk oprecht Sinjoor is de gehechtheid aan zijne geboortestad; waar hij zich ook bevindt, onder welke omstandigheden hij ook verkeere, altijd denkt hij er met liefde aan terug en stemt volkomen in met het jubellied van Frans de Cort :

O, LIEVE SCHELDESTAD!

Wat is er toch, dat mij, in vreugd en smerte,
alom, altijd aan u gedenken doet?

Ik heb u lief, en zeg u uit de verte :

O, lieve Scheldestad, wees mij gegroet!

Zooals gij rijst vóór 't oog der schepelingen,
wier bodem blij naar uwe haven spoedt,
zóó zie ik u, en hoor mijn harte zingen :

O, lieve Scheldestad, wees mij gegroet!

Wie komt van u, is welkom te allen tijde;
wie u bemint, diens handdruk doet mij goed;
ik klink met hem, en neur aan zijne zijde :

O, lieve Scheldestad, wees mij gegroet!

Nog siert de kunst uw hoofd met stralenkrone,
nog dekt een heir van schepen uwen vloed. —

Blijft eeuwig zóó de rijke, zóó de schoone!

O, lieve Scheldestad, wees mij gegroet!

En wel opmerkelijk is het, dat elk Antwerpenaar als een goed kind, dat dankbaar is gestemd tegenover hen aan wien hij het levenslicht is verschuldigd, voor de Werf altijd eene bijzondere voorliefde behoudt.

Het is waar, het was er heerlijk en eenig gezellig, vóór dat de hooge vlucht die handel en scheepvaart namen, de verbreding der kaaien noodzakelijk maakten. Een genot was het te dwalen langs de kronkelende onregelmatig aangelegde straten van het Schipperskwartier, met zijne vele historische herinneringen en zijn rijken schat van oude schilderachtige gebouwen van allerlei vorm, door weer en wind overgoten met een kleurenpracht en kleurenrijkdom, die men te vergeefs zou zoeken op het palet van den beroemdsten kunstschilder, om daarna te genieten van het heerlijke schouwspel, vol leven en bedrijvigheid, dat het zicht op den welvaart aanbregenden stroom immer bood.

Langs de heele lengte der Werf was een dubbele rij van boomen, in 1822 geplant, waaronder hoog opgestapeld lagen de verschillende goederen die werden aangebracht of moesten worden vervoerd, door de aan de kaaien aangelegde booten, toen in hoofdzak nog met kleinen diepgang. Werd Antwerpen aangedaan door een van de toen in de vaart komende groote zee-kasteelen, dan ankerde dat in het midden der Schelde en werd met lichters gelost en geladen.

Voor al aan de Van Dijckkaai, loopende van de St Jansvliet tot het Kranenhoofd en aan de Jordaenskaai, loopende van het Kranenhoofd tot de Koolvliet, was het altijd buitengewoon druk. Het gebeurde vaak dat de openbare weg zoover met goederen werd ingenomen, dat met moeite twee platte wagens, getrokken door die zware mooie gebouwde paarden, elkaar voorbij konden rijden, ja dat er eene opstopping plaats had die eene eeuwigheid duurde en slechts na lang

parlevinken tusschen de politie, de concurreerende natiebazen en voerlui, kon worden opgelost.

Weet de tegenwoordige generatie dat de natiebazen de voortzetteren zijn eener eeuwenoude instelling die dagteekent uit de XVIe eeuw, toen, door het verplaatsen der Hanzekantoren van Brugge naar Antwerpen, de handel in de Scheldestad eene buitengewone vlucht nam? Er kwamen toen ambachten tot stand die tot doel hadden de schepen te laden en te lossen, de goederen aan te voeren en te vervoeren. Die ambachten namen den naam van de **naties** voor welke landslieden ze meer in het bijzonder den arbeid verrichtten en werden ten slotte met den algemeenen naam van **naties** genoemd.

Ondanks de groote veranderingen die de wetgeving op den arbeid onderging, hebben de naties alle omwentelingen op dat gebied getrotseerd en, behalve het uitsluitend recht hooger gemelde werkzaamheden te verrichten, nog heel wat van de oude inrichting bewaard. Zoo draagt het bestuur nog de namen van deken, onder-deken, paarden-deken, baas; het reglement noemt men «de keure», de vergadering «de kamer», eene vergadering uitschrijven «de kamer leggen», enz. enz.

Zoo was het tenminste tot vóór den oorlog; of de wereldramp daar verandering in bracht, is ons onbekend. Het is best mogelijk, evengoed als men een deel van de prachtige trekdieren vervangen heeft door vrachtauto's.

De Werf was de geliefkoosde wandeling der Antwerpenaars die er nooit genoeg van kregen het aankomen en vertrekken der booten bij te wonen en de koortsachtige bedrijvigheid bij het lossen en laden, 's Avonds vooral trof men er vele wandelaars, dan was het er rustig, als de arbeid stil lag, met uitzondering van een enkele boot, die bij gunstig getij nog wilde uitvaren en waar dan ook werd gewerkt bij het

licht van groote walmende fakkels die iets spookachtigs gaven aan de vlugge handelingen van buildragers en arbeiders.

Aan drankgelegenheden was langs de kaaien geen gebrek; er waren groote en kleine herbergen en kroegjes in onnoemelijk getal; en allen hadden hunne vaste klanten, die geregeld elken dag op hetzelfde uur kwamen en aan dezelfde tafel plaats namen. Die stamgasten waren daar te huis en werden beschouwd als van de familie. Ze hoefden niet te bestellen, men wist vooruit wat ze zouden gebruiken en het werd hun voorgezet, te gelijk met de lange Goudsche pijp die, dat was een gebruik in alle herbergen, in een pijpenrek hing. Vaak werden er wedstrijden gehouden in het vlugste, het regelmatigste doorrooken der pijpen en met Nieuwjaar ontvingen de klanten eene pijp versierd met kleurrijke papieren bloemen en gouden bladen.

De drie voornaamste, algemeen gekende herbergen waren : bij Pittoors, op den hoek der Suikerrui, de gewone vergaderplaats der kleine burgerij; iets verder bij Piet van Laerebeke, waar vele makelaars en kleine handelaars te zamen kwamen en bij het Burchtplein, bij Krutwig, waar de deftige klanten waren te vinden en, als we ons niet vergissen, het eerst echt Beiersch bier werd getapt. Des zomers werden op het trottoir voor de herbergen tafeltjes geplaatst en daar zaten dan gegoede families te genieten van het heerlijke uitzicht op den stroom en onder het drinken van een potje bier zich te goed te doen aan harde eieren, een peerdeken schol, krabben, garnalen, of warme kreukeltjes, waarmede door zindelijk uitzierende vrouwen werd geleurd.

Buitengewoon druk was het hier vooral in Juni tijdens de foor. Dan stonden op het Burchtplein, onder de boomen op de Jordaenskaai en op de Zeeuwsche Koornmarkt, talrijke tenten, kramen en barakken. De menigte verdrong zich voor de tenten van waarzeg-

sters, groote en dikke dames, worstelaars, goochelaars, acrobaten, vloeientheater, gedresseerde honden en apenspel, paardenspel en genoot van de kostelooze voorstelling die voor de tent werd gegeven, waar groote en kleine toeschouwers, met open monden stonden naar te kijken en te luisteren. De clown vertoonde zijn kunsten, verkocht zijne flauwe grappen, met het onveranderlijke slot, een pak slagen, oorvegen en schoppen, wat steeds een uitbundig gelach ten gevolge had. En als na afloop de directeur zijn : En avant la musique! liet hooren en eenige Duitsche ompa's eene lustige marche aanhieven, met veel trommelgeroffel en Turksche tromslagen, dan stroomde de menigte naar binnen, waar wel niet gegeven werd wat op de bontgeschilderde doeken die buiten hingen, werd beloofd, maar waar men toch een paar gezellige uurtjes doorbracht.

Intusschen zochten anderen zich een plaatsje in de draaimolens, wanhopige pogingen aanwendend om den ring te steken, om dan nog een vrij ritje te mogen doen, of in eene van de vele gebakkramen, waaronder er waren van zeer groote afmetingen, zich te goed te doen aan lekkere wafels, smoutebollen, appelbeignets of patates-frites, iets nieuws omstreeks 1860 ingevoerd door twee Franschmannen, Max en Fritz, wier keurige kramen altijd volzaten... Op dat zoute mondje smaakte een glas bier zóo bijzonder!

En al die pret duurde niet een paar dagen, maar enkele weken, wat niet weg nam dat bij gunstig weer het elken avond op de foor stampvol was.

Van aan het Staketsel tot aan de Zeeuwsche Koornmarkt was de kaaimuur onderbroken door vier vlieten : de St Jansvliet, de Koolvliet, de St Pietersvliet en de Brouwersvliet. Ze werden gedempt omstreeks 1882, zoodat er nog genoeg Antwerpenaars zijn die ze hebben gekend en zich den schilderachtigen indruk kunnen herinneren die ze maakten met

hare sierlijke oude gevels, vervallen en verweerd, waarvan bovenal dienen vermeld te worden de drie mooie houten gevels op het Burchtplein, waarvan voornamelijk uitblonk «het Papegaaik», dagteekenende uit den aanvang der XVe eeuw en die ongeschonden in hun oorspronkelijken toestand waren gebleven.

Voor de jongeren zal het alweer moeilijk zijn zich voor te stellen dat Antwerpen als havenstad eenige beteekenis kon hebben, als ze hooren dat men zich behelpen moest met vier smalle vlieten, twee kleine dokken, en eenige honderden meters kaai, met heel gebrekkige hulpmiddelen. Vóór het Burchtplein was een vooruitspringend gedeelte, het Kranenhoofd, aldus genaamd omdat daar jaren lang, in een houten gebouw, het eenige kraantje der stad stond dat in de haven van Antwerpen was te vinden. Eerst in 1835 kwam er aan het groote dok een ijzeren kraan, die bij de proefneming brak en het volgend jaar vervangen werd door een nieuwe die 12.000 kilo kon optillen. Wat is dat vergeleken bij de groote en vele gevaarten die thans op alle punten der dokken staan?

De St Jansvliet diende in hoofdzaak voor de binnenschepen en de beurtschippers, de Koolvliet was vooral de ligplaats voor de mosselschuiten en werd dan ook wel de Mosselvliet genoemd. Tegen de ijzeren leuning van den kant der Spuistraat, stonden in het seizoen gewoonlijk een paar mosselwijven met een kruiwagen, die de mosselen rechtstreeks uit de schuit kregen en deze aan de liefhebbers verkochten. Vele Sinjoren lieten zich daar voor een paar centen mosselen opensteken en deden zich te goed aan de armmenschenoesters. Meer dan eens hebben we daar gezeten burgers gezien die op hun dagelijksch tochtje aan de Werf, bij den kruiwagen stilhielden om eenige mosseltjes naar binnen te spelen. Het aantal dat men kreeg, hing natuurlijk van den marktprijs af, maar voor een half soeken, vijf centiemen,

mocht men er eten tot dat men hoestte, eene speculatie die de mosselwijven nu eens voordeelig dan weer nadeelig was; enkelen hoestten al bij de eerste, anderen nog niet bij de 25ste.

Zooiets zouden onze voorname burgers thans niet meer doen; hun fatsoen verzet zich daartegen.

De Sint Pietersvliet, ook wel eens de Magermansvliet geheeten, was de ligplaats voor de schippers die op Holland vaarden, terwijl men in de Brouwersvliet meestal de Rijnbooten aantrof.

Over den toegang der vlieten lagen ophaalbruggen, die opgehaald zijnde met den vloer den doorgang afsloten. Dit verouderde ongemakkelijke stelsel verdween in 1863, toen de Gemeenteraad op 23 Februari een crediet van fr. 180.000 had gestemd om de ophaalbruggen door draaibruggen te vervangen, welke verbetering op 24 December 1864 klaar kwam.

De twee dokken met sluis, die men gewoonlijk de oude dokken noemt, werden gegraven op last van Napoleon, in het zoo beruchte Boerenkwartier, de verblijfplaats van landloopers, bedelaars, gelukzoekers, vrijgestelde galeiboeven, ontuchtige vrouwen, waar een fatsoenlijk burger zich niet in waagde dan vergezeld of gewapend. Niet minder dan 1300 huizen en het tuchthuis moesten worden afgebroken. Napoleon zette haast achter het werk; het decreet waarbij tot het werk werd besloten, was van 26 Juli 1803 en de onteigeningen gingen zoo vlug, dat reeds in Maart 1804 met de afbraak kon worden begonnen. Meer dan 2000 man werd aan het werk gezet, waaronder eenige honderden galeiboeven uit Frankrijk gezonden, die het zwaarste en moeilijkste werk hadden te verrichten, onder toezicht van oud-gedienden, garde-chiourme, of garde-chou, zooals het volk ze gemakshalve noemde, die, naar het schijnt, nog grooter schurken waren dan de galeislaven zelve.

Op 7 Januari 1806 lag alles tegen den grond.

was het terrein geëffend en kon het werk worden aanbesteed, dat met zooveel spoed werd uitgevoerd, dat op 18 December 1810 het water de dokken kon binnenstroomen. Dadelijk werden ze in gebruik genomen als militaire haven, maar gelukkig deden ze als zoodanig weinig dienst, want van 1813 af werden ze uitsluitend voor den handel gebezigd.

Na den val van het Keizerrijk werden bij Koninklijk besluit van 12 December 1815 de dokken en bij koninklijk besluit van 20 April 1819, de kaaien aan de Stad overgedragen, die van dit oogenblik voor het onderhoud had te zorgen. Dat was eene zware verplichting; de dokken waren op verre na niet klaar en de kaaien verkeerden in een ellendigen toestand. Eene dringende behoefte was ook eene betere verbinding tusschen de kaaien der dokken, die, als men tenminste niet een verren omweg wilde maken, nu plaats had over de smalle sluisdeuren, waarop twee personen elkander onmogelijk voorbij konden gaan en als ze geopend moesten worden, alle verkeer voor geruimen tijd stop stond. Eene eerste verbetering hierin gebracht was eene vlotbrug, maar dat was ook uitsluitend voor voetgangers en het goederenvervoer had daar niets aan. Ten slotte kwam de IJzerenbrug, die op 17 October 1822 door Koning Willem plechtig werd ingehuldigd.

De handel die zich wondersnel uitbreidde, eischte ook uitbreiding der havenwerken en in 1856 besloot de Gemeenteraad op kosten der Stad te laten graven het Kattendijkdok en het bouwen van het eerste droogdok. Dit laatste was vooral noodig daar door het in de vaart komen van steeds grootere schepen en booten, het niet meer mogelijk bleef het oude systeem te volgen, hierin bestaande dat de vaartuigen die moesten worden gerepareerd aan de tegenwoordige Napoleonskaai, op een hellend vlak werden gebracht en bij middel van touwen werden omge-

trokken, zoodat ze van onder konden worden gekalfaterd; was men aan de eene zijde klaar, dan werd het schip op de andere zijde gelegd en bewerkt.

Kattendijksluis werd voor rekening van het Rijk uitgevoerd. Van dit werk legde Leopold I den eersten steen op 19 Augustus 1856 en verrichtte de plechtige opening op 22 October 1860.

Op heel den weg, van de dokken tot aan 't Kasteelplein, stond er slechts eene poort, aan weerszijden door huizen omgeven, de Scheldepoort, die zich verhief ter hoogte der Reyndersstraat. Deze poort werd in 1624 opgericht ter eere van den Koning van Spanje, Filips IV, naar een ontwerp van Rubens, met beeldhouwwerk van Artus Quellin. Bij de verbreding van de kaaien beweerde men, altijd hetzelfde liedje als de overheid zich eenmaal in het hoofd heeft gestoken iets te doen verdwijnen, dat dit eerbiedwaardige overblijfsel van het vroegere Antwerpen, het verkeer zou hebben belemmerd. De poort werd in 1882 afgebroken en eenige meters van hare oorspronkelijke plaats, netjes opgepoetst, zoo goed als nieuw, wederom opgericht op de gedempte St. Jansvliet.

De oude Scaldis, die boven den ingang in een nis gelegen, eeuwen lang met verheugd gelaat de toenemende bedrijvigheid op den stroom volgde, was blijkbaar met de verplaatsing maar matig ingenomen, want onderweg is hij in stukken gevallen en werd vervangen door een nieuwen, vervaardigd door Lod. van Ostaeyen.

H O O F D S T U K I I I

Officieel was Antwerpen vroeger, evenals nu nog, verdeeld in wijken, daarenboven officieus ook in kwartieren. Nu hoort men eene enkele maal nog wel eens spreken van het Schipperskwartier, van het St Andriesskwartier, maar nimmer van de overige en het is zeer de vraag of een enkele Sinjoor de namen van die oude kwartieren nog kent, de omschrijving ervan zou kunnen aangeven.

Onder den titel : de 32 Kwartieren, heeft onze onvergetelijke vriend Louis Krinkels, in de Gazet (Lucifer), van 15 Maart 1913, een artikel gegeven, dat we hier in zijn geheel laten volgen, omdat het ons niet mogelijk voorkomt, duidelijker en vollediger de oude kwartieren te omschrijven :

« De oude Scheldestad telde vroeger niet minder dan 32 kwartieren, waarvan verschillende hun scherp afgeteekend karakter hadden, en enkele zich door lichte afwijkingen in de uitspraak van het dialect onderscheidden, want een Sinjoor uit den Zwanengang kaulde anders dan een uit de Boeksteeg of van de Vuilrui.

» We zullen even een wandeling doen door de oude kwartieren. Het eerste kwartier was het St Janskwartier, en bestond uit de huizen staande tegen St Elisabethgasthuis, de St Jorispoortstraat, de Schermerstraat, de Muntersstraat (nu Terninckstr.), het Kasteelplein tot aan de Begijnenpoort, den Geuzendrink (nu Begijnenpoortvest) tot aan de St Jans-

poort, de St Jorisstraat, het Mechelscheplein en den Rosier (nu Rosierstraat).

» Het tweede was het Gasthuiskwartier; dit bestond uit de huizen ten Oosten van de huidige Gasthuisstraat, van aan het Gasthuis tot aan de Arenbergstraat, den overkant der Gasthuisstraat, van aan het Mechelscheplein tot aan den Oudaen, den Boogkeers, het Vleminckveld, de Begijnenstraat, de Bervoets- en Rochusstraten, de Gasthuisbeemden (Leopoldstraat) en de Arenbergstraat tot aan de Vier Winden (het kruispunt der Arenbergstraat en huidige Leopoldstraat).

» Het derde was het Gezondkwartier; dit strekte zich uit langs de vest, van aan de St Janspoort langs den Blauwen toren tot aan de Bontemantelstraat, en omvatte de beide zijden van de — eertijds openliggende — Vuilrui, de Gezondstraat, de Arenbergstraat van aan de Vuilrui tot aan de Vier Winden, van daar tot aan den Tapissierspand (waar nu de Fransche Schouwburg staat), verder de Lange Gasthuisstraat, Oost, van aan de Arenbergstraat tot aan den hoek der Huidevettersstraat.

» Het vierde kwartier heette St Martenskwartier. Het bestond uit de Bontemantelstraat, de Meistraat, de Papenstraat (nu Kanonstraat) en ging van daar tot aan den Wapper (nu Wapperbrug), de Brabant-sche Koornmarkt (nu de Graanmarkt), de St Martensstraat, de Orgelstraat, de Tapissierspandstraat (nu Komediemplaats), de Ketelstraat, de Kelderstraat, de Arme Duivelstraat, de Oudaenstraat en de Korte Gasthuisstraat, West, van aan de Oudaenstraat tot tegen de Everdijstraat.

» Het vijfde kwartier was het Schutterskwartier en omvatte den westkant, van aan de Lange Meistraat tot aan het Hopland, het Hopland, de Lam-mekensstraat, de Wapperstraat, de Schuttershofstr., de Huidevettersstraat tot aan de Jodenstraat.

» Het Rubenskwartier was het zesde, het omvatte den westkant van aan het Hopland tot aan de Meirsteeg (nu Leysstraat), de Meirsteeg, de Meirplaats, Zuid, de Vuilnisstraat (nu Otto Veniusstraat), de Kolveniersstraat, de Rubensstraat, de Huidevettersstraat van aan de Meir tot aan de Jodenstraat, geheel de Huidevettersstraat, West, de Groendalstraat, de Korte Gasthuisstraat, Oost en West, van aan de Everdijstraat tot aan de Lombaardvest.

» Het Minimenkwartier is het zevende; hier hadden de Wiegstraat, de Meirbrug, de Schoenmarkt, Zuid, van aan de Meirbrug tot aan de Schrijnwerkersstraat, en Noord van aan de Beddenstraat tot over de Meirbrug, de Eiermarkt, Zuid, tot aan de Beddenstraat, de Meirplaats, Noord, tot aan de Jesusstraat.

» Als achtste kwartier hebben we het Cellebroerskwartier. Dit liep van aan den westkant van de Meirsteeg tot aan Kipdorppoort, de Lange Nieuwstraat, Zuid, de Cellebroedersstraat, de Lombaertstraat (nu Eikenstraat), Lange Clarastraat, Korte Clarastraat, Meyerstraat (nu Grammayestraat), Pruymstraat (nu Prinsenstraat), Beurzestraat aan de Meir (nu 12 Maandenstraat) en huidige Beurzestraat.

» Het Vleminckxkwartier is het negende; het omvatte de Eiermarkt, Zuid, van de Beddenstraat tot aan de Keizerstraat (nu Hesperstraat), de Keersstraat tot aan de Korte Nieuwstraat en west, van de Eiermarkt tot aan de Kaasrui, de St Paulusstraat, de Vleminckxstraat, de Eiermarkt, Noord, de Kathelijnevest tot aan de Korte Nieuwstraat, de Israelietstraat, de Beggaardenstraat en -gang, de Zuurstraat (nu Sudermansstraat), de Korte Nieuwstraat en Lange Nieuwstraat, Noord, tot aan de Hochstettersstraat.

» Het tiende was het St Jacobskwartier en bestond uit de St Jacobsmarkt, Zuid, de Apostel-

Parochiaan-, St Jacobs-, Marckgrave-, Hochstettersstraten, het Kipdorp, Zuid, de Kathelijnevest van aan de Korte Nieuwstraat, het Jesuïetenplein, de Jesuïetenrui, de Wijngaardstraat, de Melkmarkt. Oost, van aan de Wijngaardstraat tot aan de Korte Nieuwstraat, en den Zwanengang.

» Sint Annakwartier was het elfde en omvatte de Wijngaardbrug, Noord, het Kipdorp, Noord, de Paternoster- en Jan van Lierstraten, de Paddengracht (nu Prinsessenstraat) West, van aan de St Jacobsmarkt tot aan de Keizerstraat, de Paddengracht, Oost, van aan de Kattenstraat tot aan de St Jacobsmarkt, de St Jacobsmarkt, Noord, tot aan de Kipdorppoort, den Vestkant West, van aan de Kipdorppoort tot aan den Molenberg (nu Korte Winkelstraat), de Paradijsstraat, van aan de St Jacobsmarkt tot tegen de Kattenstraat, de Kattenstraat, Zuid, de Lange St Annastraat.

» Het Rozenkwartier, het twaalfde, omvatte de Paddengracht, Oost, van aan de Hobokenstraat tot aan de Kattenstraat, de Kattenstraat, Noord, de Paradijsstraat, tusschen de Kattenstraat en de Hobokenstraat, de Korte St Annastraat, de Rozenstraat, de Ossenmarkt, Zuid en Noord, den Molenberg (nu Korte Winkelstraat), de Hobokenstraat, Zuid, de Keizersstraat, de Paddengracht, West, van aan de Keizerstraat tot aan de Hobokenstraat.

Het Gratiekwartier, het dertiende, bestond uit de Prinsen-, Koning-, Gratiekapel-, Blinde-, Ambtenaarstraten en Grooten Kauwenberg, de Hobokenstraat, Noord en den Westkant, van aan den Molenberg tot aan den Poeiertoren en voorts tot aan de Roodestraat.

» Het veertiende kwartier, het Begijnenkwartier, omvatte den Kleinen Kauwenberg, de Lange Winkelstraat, de Ossenmarkt, West, de Roodestraat met het Begijnhof, de Venus-, Bril-, Verkens-, Mostaard-

straten, de Waag (nu oude Waag), de Raap-, Gulden Horen- en Achterstraten.

» Het vijftiende kwartier, het Capucienekwartier, omvatte de Paardenmarkt, Zuid, van aan de Roode Poort tot aan het Kipdorp, de Vekestraat, den Toog, het Klapdorp, van aan de Paardenmarkt tot aan de Mutsaertstraat, de huidige Belliardstraat, de huidige Hessenbrug en Hessenplein, de Paardenmarkt, Noord.

Het zestiende of Ververskwartier, begon aan de Roode poort en ging langs den Vestkant tegen de Ankerrui tot aan de Slijkpoort, en omvatte al de woningen tusschen de Slijkpoort en de Verversrui, verder de Ankerrui, de Stijfselrui, de Oude Leeuwenrui, het Falconplein, Oost, en de Falconrui.

» Het Brouwerskwartier, het zeventiende, omvatte te gelijk het slecht befaamde Boerenkwartier. Men begreep daaronder zoowat alles wat zich bevond van de Slijkpoort tot aan St Laureysfort, de Brouwersvliet, de Zeeuwsche Koornmarkt, de Brouwersstraat, enz., enz.

» Het eigenlijke Schipperskwartier, het achtende, het befaamdste, het eigenaardigste, het gemengdste, het echte Antwerpsche kwartier, was niet groot van omvang. Het was begrepen tusschen de Rouaansche Kaai, de Schipperskapelstraat, de Oudemansstraat, de Vingerlingstraat, de Klappijstraat het Falconplein. West, Blauwverversrui, St Pietersvliet en Magermansvliet.

» Het negentiende of Falconkwartier (het Faakeskwartier in Antwerpsch) omvatte de Kommekens-, Leguit-, Heil met de Huikstraten, (de Antwerpenaars van den ouden eed spraken dat uit : Tarmetuikstraat en men zegt nu korthedshalve : Huikstraat), den Driesch, korte en lange Keistraten, Kalkbrug, Nosestraat, Spuistraat, Spieringstraat en Koolvliet.

» Het twintigste is het Zwartzusterkwartier.

Het omvatte het Klapdorp van aan de Mutsaertstraat tot aan de Koepoortbrug en de brug zelve, door de oude Antwerpenaren hardnekkig tot Koperenbrug omgedoopt. De Zwartzuster- en Stoelstraten, de Vee-markt, Burchtgracht, Sauciesstraat, Haringvliet en Guldenberg.

» Het een-en-twintigste kwartier heette Beenhouwerskwartier en begreep de Koepoortstraat west, van aan de oude Beurs tot aan de Zirkstraat, de Zak-, Hof-, Koraal-, lange en korte Doornik-, lange en korte Beenhouwers-, Matten- en Koepoortstraten west, tot aan de Zwartzusterstraat en verder de Minderbroederstraat, Kleinen Goddaert en Engelsche Beurs.

» Het twee-en-twintigste kwartier, een der schilderachtigste van het oude Antwerpen, was het Vischverkooperskwartier. Dit strekte zich uit van aan den grooten Goddaert, langs de Coppenolstraat, Koepoortstraat oost, Jeruzalemstraat, Oude Beurs, Pandstraatje, Kuiperstraat, den Vischberg, de Vischmarkt, de Werf, het Krabbengat tot aan de Palingbrug.

» Het Boterkwartier is het drie-en-twintigste. Dit bestond uit de Wol-, lange en korte Moriaanstraten, de oude Waag, de Kaasrui, de Groote Markt, de Suikerstraat en rui, Gildekamer-, Schip-, Appel-, Kaas-, Zilversmid-, Braderij-, Wissel-, Schoenmakersstraten en Boterrui

» Het Pieter Potskwartier, het vier-en-twintigste, omvatte de oude Koornmarkt, de Zwaluw-, Pelgrim-, Papen-, Hoogstraten tot aan de Heilig Geest- en Stooftstraten, het Zand, Boekmakers-, Klaver, Haver-, Pieter Potstraten, Vlasmarkt, Maalderij- en Blauwmoezelstraten, Handschoenmarkt, Torfbrug en Lijnwaadmarkt.

» Het oude Kleerkooperskwartier, het vijf-en-twintigste, begon aan de St Jansvliet noord en omvatte de Hoogstraat vanaf de St Jansbrug tot tegen

de Stoof- en Heilig Geeststraten, de Vrijdagmarkt, de Leeuwen-, Reynders-, Berg-, Valk-, korte en lange Pand-, Guldenbroeder- (ook Guldenberg) Zoutstraten en St Jansbrug.

» Het zes-en-twintigste kwartier, St Bernaerts-kwartier geheeten, bestond uit de Steenhouwersvest, de Volderstraat, de Cammerstraat west van de Steenhouwersvest tot tegen de Reyndersstraat, de Schoenmarkt zuid tot tegen de Schrijnwerkersstraat, de Schoenmarkt noord tot tegen de Beddenstraat, het Groen Kerkhof, de Schrijnwerkersstraat, de St Bernardsstraat, de Lombaardstraat en vest en de Cammerstraat west.

» Het Munterskwartier, het zeven-en-twintigste, bestond uit den Oever, de Muntstraat noord, de korte Ridderstraat, het Steegsken, de blauw Boterstraat, Kromme Elleboogstraat, het Schelleken en St Jansvliet zuid.

» Dan kwam het acht-en-twintigste, het vermaarde, nog dikwerf genoemde St Andriesskwartier. Het zoo bevolkte kwartier was, evenals het Schipperskwartier, klein van omvang. Het omvatte slechts acht straten en wel de Bogaerts-, Happaert- en Augustijnstraten zuid, de lange Ridder-, Waai-, St Andries-, Pompstraten en Muntstraat zuid. Het was echter rijk aan gangskens, typieke steegjes waar in hooge schilderachtigheid de diepste miserie schuilde.

» Het Theunis- of St Antoniuskwartier, het negen-en-twintigste, omvatte de Everdij-, Breede-, St Antoniusstraten, de Cammerstraat west van aan de St Antoniusstraat tot aan de Steenhouwersvest, de Sleutelstraat, de IJzeren Waag, den Koppengang en de Augustijnenstraat noord.

» Het dertigste, St Janskwartier, omvatte de Boeksteeg, van de Luizemarkt tot aan de St Jansstraat, de Schuit-, St Jans- en Beuckelaersstraten, de Kloosterstraat, van de Muntstraat tot aan de Lepel-

straat oost en de Kloosterstraat west tot aan het Steegskén.

» Het een-en-dertigste, St Michielskwartier, aldus genaamd naar de beroemde abdij, waarvan de laatste overblijfsels verdwenen in 1880, omvatte de korte Vliersteeg, de Steenberg- en Fontijnstraten, de lange Vliersteeg, de Boeksteeg van aan de St Jansstraat tot aan het Kasteelplein, de Prekerstraat en de Kloosterstraat van aan de Kaaistraat tot bij den ingang van St Michielskerk.

» Het twee-en-dertigste kwartier is het Kronenburgkwartier dat omvatte de Kronenburgpoortstraat, de Kloosterstraat van aan het Plein tot aan de Kaaien Lepelstraten en het Kasteelplein van aan de Kronenburgsche poort tot aan de Begijnenstraat.

» En zoo hebben we, aldus besluit Louis Krinkels zijn artikel, eene wandeling gedaan over geheel oud Antwerpen. Verscheidene der straten die we noemen moesten, zijn verdwenen; vooral de wijken aan den Havenkant zijn door de verbouwing der stad fel geteisterd. Overal breekt en verandert men... en weldra zal, van de oude stad zelve, niet veel meer overblijven dan de herinnering.»

Aan dit zoo belangrijke artikel, dat zeker voor velen onbekende bijzonderheden bevat, willen we nog toevoegen dat elk kwartier zijne eigenaardigheid, zijn afgeteekend karakter had, dat elk zijn eigen kermis vierde, dat ze onderling vriendschap sloten, of als vijanden tegenover elkander stonden.

Bepaalde kwartieren van uitsluitend rijken of armen bestonden er niet; de standen woonden zeer gemengd door elkaar, maar zekere categoriën van «volk» schoolden wel bij voorkeur meer bepaaldelijk bijeen.

Renteniers en voorname personen bewoonden bij voorkeur de Meir, de Gasthuis-, Arenberg-, Huidevetters-, Lange Nieuwstraten en het Kipdorp. Tever-

geefs zou men daar een enkel winkelhuis hebben gezocht; die hadden zich gevestigd in de zijstraten en maakten daar beste zaken. De «meissens», de «buien», aldus werden de dienstboden der vorname huizen genoemd, deden daar graag haar voorraad op. In die winkels, meestal gehouden door een vroegere dienstmeid en knecht, die uit hun dienst getrouwd waren, stond op zeker uur de koffie klaar en dan was er groote bijeenkomst, dan werd er een echt koffiepraatje gehouden en het laatste nieuws medegedeeld, waar men anders niets van wist, daar dagbladen nooit in de keuken kwamen.

Bij het mindere volk, hiermede bedoelen we de menschen van allerlei stand, die nog moesten wroeten voor het dagelijksche kostje ieder in zijn sfeer, bestond vroeger de geijkte uitdrukking: Als ik rijk word, dan ga ik op de Meir wonen.

De Meir, nu een drukke straat, waar de vorname heerenhuizen, het eene na het andere werden weggebroken, om plaats te maken voor de geweldige bazars van onzen tijd, cinema's, bankhuizen en cafés, was vroeger een straat vol rust, deftigheid en voorname naamheid, waar de koning zijn paleis had, naast de grootsche woningen van de prinsen van handel en nijverheid.

Neringdoenden vond men voornamelijk in het Klapdorp, de Koepoortstraat, het Vleminckveld.

En in het St Andrieskwartier en de onmiddellijk daaraan palende kwartieren, trof men eene zeer gemengde bevolking aan van kleine renteniers, bedienden, kramers, en in de vele gangen, sloppen en steegjes, gelegen in dat gedeelte van het kwartier aangeduid met den poëtischen naam van Luizenmarkt, leursters, dokwerkers, natie- en kaaigasten, zwervers, bedelaars, kermisgasten, de armsten van de armen. Men vond die echter ook in Zwanengang en omgeving en in de gelukkig verdwenen afzichtelijke krochten van de Kolonje op de Vuilrui.

H O O F D S T U K I V

Vergeleken bij vroeger is het uitzicht der straten totaal veranderd. Van het oude Antwerpen zijn nog wel enkele huizen overgebleven, maar niets meer van de atmosfeer waarin de huizen stonden; ongeschonden is nog wel hier en daar de omlijsting van de schilderij, maar de schilderij zelve is gewijzigd en wel zoodanig dat van hare oorspronkelijke schoonheid niets overblijft.

De nu bij avond zoo helder verlichte stad, was vroeger kort na zonsondergang in bijna volslagen duisternis gehuld. Reeds in 1818 werd er over gasverlichting gesproken, maar daar bleef het bij. Eerst op 15 Augustus 1835 stemde de gemeenteraad een crediet van fr. 3000 om bij wijze van proef eenige stadsgebouwen met hartsgas te verlichten en daar dat aanvankelijk goed voldeed, werd sedert Maart 1837 de stad gedeeltelijk verlicht met enkele gaspitten.

Deze gedeeltelijke en flauwe verlichting met de becs papillon was reeds eene groote verbetering op de oude verlichting met olielampen die over de straat hingen aan koorden en door onze grootouders genoemd werden : de triestige Fransche nachtlichtjes.

Maar de hartsgasverlichting verminderde steeds in helderheid en stond ten slotte achter bij de oude olielampen, zoodat de zaak niet doorging. Toen bood eene Engelsche maatschappij aan voor behoorlijke verlichting te zorgen en kreeg de stad dan eindelijk

vanaf 15 September 1840 eene gedeeltelijke gasverlichting, die zoo goed voldeed, dat op 6 Juli 1841 met de Anglo Continental Gas Company, het eerste contract, loopende voor de volgende 30 jaren, werd afgesloten. De verlichting was er groot noodig, want Antwerpen was des avonds onveilig, niet zoo zeer dat boosdoeners achter hoek of kant op loer lagen, om de laat uitblijvende Sinjoren aan te randen en te be-rooven, maar meer nog omdat de kasseiing van dien aard was dat men goed moest uitzien om niet den nek te breken, zelfs bij klaren lichten dag.

De straten waren belegd met keien, later kwamen eerst kasseien. De keien natuurlijk niet allen van dezelfde vorm of grootte, en de samenvoeging vormde volstrekt geen vlakke baan, zoodat men zeer gemakkelijk struikelde over de oneffenheden en het loopen op de smalle trottoirs langs de huizen, was al evenmin een genot als in het midden der straat.

De eigenaars hadden vroeger volle vrijheid om voor hunne huizen eene verhooging, of eene verlaging, eene verbreeding of eene versmalling aan te leggen, afsluitingen aan te brengen, zoodat de gekste toestanden ontstonden. Eerst in 1843 kwam hierin eenige verbetering toen het stadsbestuur eene verordening op de voetpaden invoerde, waarbij bepaald werd dat alle hinderpalen moesten verdwijnen, de keldermonden met de trottoors gelijk gelegd. Vele eigenaars protesteerden en weigerden hieraan te voldoen, wat tal van processen tengevolge had, zoodat we reeds een heel stuk in de 50 jaren waren, voor er in alle straten trottoors waren aangelegd.

Liefhebbers van cijfers zullen zeker met genoegen vernemen dat in 1847 Antwerpen verlicht was binnen de omheining met 1130 gasbekken en 49 olielampen, terwijl buiten de poorten ,op stadsgrondgebied, vier gaslantaarns en 174 olielampen brandden. Vijftien jaren later, in 1862, brandden binnen de poorten

1214 gaslantaarns en twee olielampen, terwijl buiten in de nieuwe stad, die zich snel ontwikkelde, 307 gaslantaarns en 170 olielampen brandden.

Tot in 1860 bleef Borgerhout uitsluitend met olielampen verlicht, die over dag werden gehaald, schoongemaakt, gevuld met vetolie en teruggebracht door mannen die de openbare verlichtingstoestellen op groote blikken borden droegen op het hoofd.

Op 22 April 1843 besloot de gemeenteraad dat de wijngaarden, balustraden, grillen, kettingen, palen en bollen van de huizen moesten worden verwijderd.

Onze straten waren toen nog niet de breede leien, bezet met vorstelijke woningen, met winkels als paleizen, met spiegelruiten zoo hoog en zoo groot als toen een fatsoenlijk ouderwetsch huis was.

Ofschoon toen reeds een groot gedeelte der oude stad verfraaid was, dat is te zeggen dat heele straten waren ontsierd door den afbraak van oude gevels, die vervangen werden door de afschuwelijke vlakke muren met vierkante openingen, toch vond men nog zeer vele oude huizen, ook met houten gevels met steeds meer en meer vooruitspringende bovenverdiepingen en waarvan de meesten bedekt waren met wijngaarden, waarvan 't jeugdig groen en de hoogkleurige vruchten zeer schilderachtig tegen den donkeren grond uitkwamen. Opmerkelijk is, het feit werd ons in den tijd door een zeer oud Sinjoor verzekerd, dat de druiven, in volle straat tegen de gevels en muren, tot volle rijpheid kwamen. De soorten die gekweekt werden, waren vooral de witte en blauwe Frankenthaler en de Chasselas de Fontainebleau. Zelden gebeurde het dat de boomen moedwillig verwoest of beschadigd werden

Dit gebeurde trouwens ook niet aan de kloppers of hamers die de deuren versierden, noch aan de buitenhangende trekkers der bellen.

Schilderachtig zagen er onze straten wel uit met haar frisschen zomerdos, maar daar kon de gemeenteraad geen rekening mede houden.

Het oude Antwerpen moest met den tijd mede zijn dorpskleed afleggen en den rijken tooi der moderne groote stad aannemen. Daarom moesten de wijngaarden worden uitgeroeid, daarom ook moesten verdwijnen de smalle straten met hare trap- en puntgevels, in gebakken of in witten steen, bekroond met den bol, waaruit verguld ijzeren stralen staken of eenig ander sieraad. Daarom verdwenen de woningen met de kleine, in lood gezette, groen- of roodachtige gekleurde ruitjes, waardoor vele geslachten van Antwerpenaren gegluurd hadden naar het gedoe op straat. Ze verdwenen met hare hekken en palen, met hare benedenverdieping waarvan de vensters met zware ijzeren traliën waren voorzien, alsof elke woning tot versterking moest dienen tegen de bende dieven die 's nachts de stad overvielen en iedereen bevreesd was voor zijn schatten. Waar geen traliën aan de vensters waren, sloot men die uitwendig toe met zware «bluikens», met ijzeren pinnen vastgehouden, die men er langs buiten instak en van binnen bevestigde. Een roeper in de blinden aangebracht, gaf gelegenheid om van binnen naar buiten te roepen : Kleer!

's Avonds werden de deuren verzekerd met grendels, kettingen en een dikken houten of ijzeren balk die men er voor schoof. Ook hadden vele huizen een kijkruit, een houten kastje aan een venster der eerste verdieping geplaatst, aan drie zijden en van onder met gaten doorboord, zoodat men zonder gevaar in de straten kon zien en zich overtuigen wie ontijdig wenschte binnen te komen. De laatste kijkuiten die we gezien hebben waren in de Keizerstraat, op het Begijnhof in de Roodestraat en aan de woning van Rik Schaefels, den gekenden kunstschilder, in de

St Annastraat, die afgebroken werd in 1887 bij het herbouwen van het klooster der Grauwe Nonnen.

Misschien zal deze of gene zich afvragen : «Was het oude Antwerpen dan zoo onveilig, dat al die maatregelen tot bescherming van eigendom en persoon moesten worden genomen?»

Volmondig luidt ons antwoord hierop : Neen!

Ware het anders, zou ons stadsbestuur dan sedert lang geen maatregelen hebben getroffen om aan de zeer primitieve inrichting der politie verbetering te brengen?

Voor elk der vier wijken der binnenstad was er slechts 1 commissaris, 1 adjunct en 2 agenten en voor de 5e wijk, die St Willebrords en St Laureys omvatte, 1 commissaris, 2 agenten en 3 veldwachters. Verders moesten de pompiers een handje helpen.

Ons pompierskorps werd op 3 October 1817 opgericht, om in geval van brand den blusdienst waar te nemen. Het bestond uit 1 commandant, 1 tweeden commandant, 1 luitenant, 1 sergeant en 90 man en werd gehuisvesd in het Huis van Portugaal, in het Kipdorp, waar de kazerne nu nog is. Een der manschappen hield 's nachts op O. L. Vrouwentoren de wacht en stak de trompet als hij ergens brand ontwaarde. De burger die het eerst bericht van een brand bracht, ontving 2 gulden in den dag en 4 gulden 's nachts en voor het aanvoeren van de eerste waterton werd 3 gulden en voor de tweede 2 gulden betaald. Met de blusmiddelen was het lang behelpen; de eerste stoomspuit kwam eerst op 7 April 1867. Vóór dien tijd gebruikte men in hoofdzaak leeren emmers en handspuiten. Van aan de waterbron tot aan het brandend perceel werd een dubbele rij mannen geplaatst, waarvan de eene rij de gevulde emmers van hand tot hand overgaven en de andere rij de ledige emmers naar de bron terugbrachten.

Was het noodig, dan kon de commandant de toeschouwers opeischen om te helpen.

Druk hadden onze pompiers het gelukkig niet en zoo werden ze gebezigd als hulp der politie en tot het verrichten van allerlei karweitjes, als het rondbrengen van belastingbrieven, de noodige papieren voor de verkiezingen, voor de volkstelling, enz. Daarenboven vormden de pompiers zoowat de eerewacht van Burgemeester en Schepenen. Overal waar die officieel verschenen, waren ze ook; bij plechtige ontvangsten, bij de processie, bij prijsuitdeelingen, en dan in groot uniform, gedekt door den koperen helm met zwarten staart, door koperen knopen gesloten donker-blauw pak, met roode omslagen op de mouwen en slippen, een witten leeren riem kruisgewijze over de borst, waaraan een leeren taschje en een sabel hingen.

Van politiedienst werden de pompiers verschoond bij de herinrichting op 2 Juli 1861 van de politie, toen de begrooting die in 1857 slechts fr. 41.000 beliep, gebracht werd op 200.000 fr.

De houten gevels, waarvan hooger sprake, bleven het langst bewaard op het Burchtplein, in de Zakstraat, Hoogstraat, Melkmarkt, Lange en Korte Koepoortstraten, Mattenstraat, Branderijstraat, Schoenmakersstraat, Wisselstraat en Stoelstraat.

Vele deuren waren gemaakt naar het antieke model, dat men buiten nog aantreft, in twee deelen opengaande. De winkels vooral waren van halve deuren voorzien en vaak zag men den winkelier, als er geen klanten waren te helpen, de lange pijp in den mond, over de onderdeur de voorbijgangers nastaren, of een praatje voeren met zijn buurman aan de overzijde.

Door heel de stad, evenals nu nog op de dorpen, liepen de kiekens op de straat en vonden daar een rijk bestaan. Prettig was het niet en het gaf dan ook aanleiding tot vele klachten, zoodat de Gemeenteraad op 16 Juni 1856 eindelijk besloot, dat het verboden was de kiekens nog in de vrije natuur te laten loopen.

Natuurlijk kwam er verzet en van niemand min-

der dan van onzen verdienstelijken dichter Frans de
Cort, verscheen in «De Schelde» van 21 Juni 1856 eene

WEEKLACHT DER ANTWERPSCHE KIEKENS

Een simpel schepsel van een kieken,
zei klagend tot 'nen metgezel :
Och! maatjen-lief, dat is nu wel
met onz' gemeente-politiekien!
Het is gedaan en voor altijd :
het vrije hupplen langs de straten
ontzeggen ons die potentaten...
We zijn onz' burgerrechten kwijt,
De straat, waar zooveel' kiekens dartelen,
gekleed in menschenhuid,
daar mogen we niet langer spartelen;
ze jagen er ons uit!

We meenden, dat we in aanzien stonden;
jawel; we waren goed in God!
Nu sluit men ons in 't kiekenhok
en scheldt ons uit voor vagebonden.
Geeft dan maar al uw vleesch en bloed
om 't menschenras tevreên te stellen;
't is om er een met u te pellen,
dat men u eiers leggen doet!
De straat, waar zooveel' kiekens dartelen,
gekleed in menschenhuid,
daar mogen we niet langer spartelen;
ze jagen er ons uit!

Ze slapen op onz' zachte veêren,
ze smullen ons gebraden op,
of koken ons in hunne sop,
die hoogerweerde, rijke heeren!
En 't beetje vreugd, dat ons nog bleef
in deze tijden van ellende,
onz' vrijheid neemt dan nog een ende,

bij hun gejubel : Vrijheid leev'!
De straat, waar zooveel kiekens dartelen,
 gekleed in menschenhuid,
daar mogen we niet langer spartelen;
 ze jagen er ons uit!

Wat hebben wij u toch misdreven?
We zwegen toen ge iets doms begint,
en kwaamt ge ons zeggen : Juich en zingt!
Geen onzer ware weggebleven!
Moog' dees verhoog, eerweerde raad,
u toch tot medelijden noopen;
ach! laat ons in het wilde loopen,
of anders... worden wij nog kwaad!
De straat, waar zooveel kiekens dartelen,
 gekleed in menschenhuid,
daar mogen wij niet langer spartelen;
 ze jagen er ons uit!

In de volkswijken vooral trof men vele duivenkijkers aan boven de straat uitstekende en aan iederen gevel, vooral als hij van een kornis was voorzien, zochten de zwaluwen een veilig beschutte schuilplaats. Met de reinheid der straten was het daardoor niet al te best gesteld, en de boeren van Hoboken, die men oneerbiedig «het Allerheiligste» noemde, kwamen dagelijks met hondskar en truweeltje het vuil ophalen. Vooral in de Vliersteeg, Wissel- en Schoenmakersstraten, door het volk gewoonweg de «kakhoeken» betiteld, hadden ze een zeer rijken oogst.

Wat aan de stad ook een ander uitzicht gaf was dat de meeste huizen niet in olieverf waren geschilderd, maar eenvoudig gekalkt. Olieverf was te kostbaar voor onze spaarzame vaders, die het ook nooit in hun brein zouden gekregen hebben voor hunne winkels de reusachtige uithangborden, de in het oog springende reklaammiddelen aan te brengen die men thans allerwegen ziet.

Een typische Antwerpsche winkel was een gewoon vierkant vertrek met onder en bovendeur, die in den zomer geheel openstond als het druk was, half gesloten als de drukte voorbij was. 's Winters werd een tweede deur ingehangen, de bovenste helft in glas gezet, 's zomers werd ook vaak eene zoogenaamde kiekendeur geplaatst, dat was eene deur van latwerk, waarvan eene lat, de langste, eene bel in top voerde, om den winkelier, als hij niet achter den eenvoudigen withouten toog met weegschaal stond, te waarschuwen dat er klanten waren. Aan de witgekalkte muren waren eene reeks schabben, waarop in vaatjes, bokaalen, blikken bussen en trommels de winkelwaren stonden.

Warenhuizen, die alles verkochten, bestonden er niet, ieder bedrijf stond op zich zelf.

De winkelwaar, als die uitgestald was, lag in glazen kassen, vooruitspringend op den gevel en 's avonds werd alles zorgvuldig gesloten met bliukens, die ingehangen werden. Het heette reeds eene weelde als de vitrien gesloten werd met uitslaande bliukens, die toegevouwen konden worden en over dag geborgen werden in een kastje, dat nevens de vitrien hing. Van de moderne rolblafuren had men toen niet het minste begrip.

De drukke, volkrijkste straten hadden een eigenaardig uitzicht, omdat zoovele ambachten in volle straat werden uitgeoefend. Hoef- en grofsmeden, timmerlieden, wagenmakers, als ze groote stukken te bewerken hadden, waarvoor hun de ruimte binnenshuis te kort schoot, namen gewoon weg den openbaren weg in beslag. Passementiers zetten hun wiel buiten en wandelden rustig achterwaarts, het pijpken in den mond, het raam met de veelkleurige bobijnen om het midden gesespt, terwijl het vele meters lange bewerkte touwtje klaar gemaakt werd door het snorrende wiel. Mandenmakers werkten geregeld voor hunne woning op den trottoor altijd omringd door

de straatjeugd, die van de schors der gestroopte wis, zeer handig flierenmuizen wist te maken, om in de lucht te werpen, van waar ze dan op het hoofd van voorbijgangers terecht kwamen.

Aan de stokerijen der Boeksteeg stond van 's morgens vroeg de lange rij karren met spoelingvaten die op de straat werden gevuld door een lange buis, die door een gat in den muur, of door eene opening in een venster, in het bomgat der tonnen te recht kwam. Daar kwamen ook vele vrouwen een emmertje spoeling koopen, om het tinnen en koperen huisgerief te schuren tot het glimde als een zon, de trots der degelijke Antwerpsche huisvrouw.

H O O F D S T U K V

Niet enkel uiterlijk onderging het Antwerpen van omstreeks 1850 eene totale verandering, ook in het huiselijk leven, in de voorvaderlijke zeden en gewoonten onstond eene totale ommekeer.

Weg is inderdaad dat rustige kalme leventje toen iegereen nauwgezet zijn plicht vervulde, werkte, soms hard, maar zonder morren, om een eenvoudig bestaan; toen liefde, eensgezindheid, tevredenheid de leden van een zelfde gezin nauw aan elkander verbonden, de kinderen vol eerbied opzagen tegen hunne ouders, zich dankbaar, voldaan betoonden voor het minste dat voor hen werd gedaan en de ouders het als grootste genot beschouwden hunne kinderen om zich vereenigd te zien en alles aan te wenden om hun het leven aangenaam, gezellig te maken. Elke gelegenheid werd daartoe aangegrepen.

Zoo was het patroonsfeest, zelfs van het kleinste lid van het gezin aanleiding tot een gezellig avondje. Dan waren er ook de vele heilige dagen waarvan Sint Greef bovenaan stond. Dat was het kinderfeest bij uitnemendheid, waarvan men voortdurend sprak en enkel het noemen van den naam van den heiligen man was voldoende om van het ondeugendste kind een engeltje te maken.

Een paar dagen voor het feest reed de heilige op zijn schimmel door de stad om in de arme wijken snoeperij uit te deelen en dat was het teeken dat het tijd werd 's avonds een schoen met hooi voor het

paard in den schoorsteen te zetten. Wat werd er 's nachts heerlijk gedroomd van al het lekkers dat Sint Greef brengen zou! Zij die ondeugend waren geweest kregen eene roe, maar als ze dan schreiend beloofden : het nooit meer te zullen doen, dan wist moeder van den goeden Sint te verkrijgen, dat er voor ditmaal voor een berouwhebbenden zondaar ook nog wat overschoot.

Maar, zooals Frans de Cort zingt :

Maar ook groote menschen meugen
't Zoete lekker even graag.
Wie zijn meisje wil verheugen
Zendt een ventje haar vandaag.
Somtjids geldt de spikkelatie
Mee tot liefdedeclaratie,
Die het voordeel heeft — gewis! —
Dat ze flauw noch smaakloos is...

St Niklaas was eene herhaling op kleinere schaal om lekker uit te deelen en St Marten bracht fruit.

Met St Thomas (21 December) werd er getracht 's morgens vroeg present te zijn om vader en moeder buiten te sluiten en niet binnen te laten, alvorens ze iets lekkers hadden beloofd dat dan op Verloren Maandag leestelijk werd opgesmuld. Met opzet, natuurlijk, lieten de ouders zich niet gemakkelijk vangen, deden soms zelfs of ze boos waren, wat de pret der kinderen verhoogde en omdat de kinderen niet aan openen dachten, gaven de ouders dan maar toe.

Ook de knechts sloten hun patroon buiten, dat was nog in den gelukkigen tijd van de goede verstandhouding, en in alle werkplaatsen werd dan getrakteerd op worstenbrood met koffie.

Met St Silvester (31 December) moest men ook vroeg opstaan, want hij die het laatst beneden kwam, moest tracteeren, wat alweer een vroolijk avondje gaf.

Als eene herinnering aan de vermoording der

cnnoozele kinderen te Bethlehem werd Onnoozelkinderendag op 28 December gevierd. De kinderen trokken de kleederen van vader en moeder aan, speelden heel den dag baas en zegden wat er moest gegeten worden. De gekste combinatie van spijzen werd soms verzonnen, maar niettemin werd er trouw aan voldaan.

Driekoningendag (6 Januari) was een heel bijzonder feest. Arme kinderen trokken dan als koningen verkleed, waarvan een met roet was zwart gemaakt, met aan een stok eene ster van goud en zilver papier, van huis tot huis, zongen een toepaselijk liedje en haalden geld op dat 's avonds werd verteerd.

Bij de burgers werd bij loting uitgemaakt wie koning, koningin, hofnar, zwarte Piet, asschepoetster, enz. was. Gewoonlijk werd er chocolade gedronken en boterbroodjes gegeten. Telkens als de koning dronk, moesten allen uitroepen: De koning drinkt, en zijn voorbeeld volgen. Wie dat niet deed, kreeg een zwarte veeg op het aangezicht en die de meeste had, natuurlijk vader of moeder, wat aanhoudend de vroolijkheid gaande maakte, was er aan voor een extra-traktatie.

Met hoeveel belangstelling hoorden we op Witten Donderdag de klokken naar Rome vertrekken en met welke spanning werd de daarop volgende Zaterdag hare terugkomst verwacht, immers ze brachten uit de H. Stad eieren mede, echte kippen-eieren in verschillende kleuren, maar ook van suiker en chocolade, die we door heel het huis moesten zoeken?

We zouden het aantal heilige feestdagen met nog ettelijke kunnen aanvullen, maar het zal zoo wel voldoende zijn om te bewijzen dat het aan gezelligheid, waar tegenwoordig velen den neus zullen voor optrekken, niet ontbrak.

De omstandigheden maakten het niet altijd gemakkelijk het jonge volkje een avond bezig te houden.

Zooals we in een vorig hoofdstuk zegden was het

met de straatverlichting lang treurig gesteld en men kan dus best begrijpen dat in het huisgezin nog minder gunstige toestanden heerschten.

In het gunstigste geval behielp men zich daar met de in 1837 door den Franschman Franchet uitgevonden carcellamp, waarin vetolie werd gebrand, en die elk oogenblik moest worden opgedraaid, daar het licht met het verbranden der wiek steeds zakte. Wee, als moeder de huisvrouw, of de meid, de lamp wat al te vlug, niet met de noodige zorg had behandeld, de katoen niet zuiver had afgeknipt, zoodat hij met een punt brandde! In een ommezien van tijd zag dan het glas zwart en onder het schoonmaken zat men dan met een oordjeskeersken van 24 in een steen van $\frac{1}{2}$ kilo, de snuiter, die men dikwerf noodig had, met een ketting aan den kandelaber vastgemaakt, of met een peerken, een lampje op een hoogen voet met klein reservoir gevuld met vetolie, waarin een draad katoen lag die langs een gaatje uit den tuit stak. Daar de katoen onder 't branden niet vanzelf voortschoof, moest hij telkens met een doek- of haarspeld worden opgetrokken. Maar de goede kant, van die niet terug te wenschen ellende, was dat er eene meer vertrouwelijke verhouding tusschen de huisgenooten bestond. In plaats van, zooals nu vooral 't geval is, ieder na het eten naar zijn kamer vluchtte, bleef men, bij gebrek aan voldoende licht, gezellig te zamen en er werd verteld. Zoo kregen we te hooren, terwijl er in het midden der tafel vaak een mannekensblad lag met gele boomen, roode wegen, groene huizen, waarin ruw en smakeloos personen zich bewogen, de geschiedenis van Geneveva van Brabant, Ourson en Valentijn, de Zwanenridder, Marieken van Nijmegen, Thijl Uilenspiegel Blauwbaard, Klein Duimken, en anderen. Ter afwisseling werd er ook gespeeld : Arlekijn, Loto of Ganzenbord.

Eene heele omwenteling bracht de petrool, waarvan voor het eerst in 1863 door een Amerikaansch

schip, 105.000 vaten werden ingevoerd. Gemakkelijk verkreeg hij geen burgerrecht, al werden door de importeurs kosteloos lampen verstrekt, want bij de eerste proeven die er met de nieuwe lichtbron werden genomen, hadden er door de onbekendheid met de juiste behandeling, enkele ongevallen plaats, zoodat vele moeders er de dood aan hadden gezien.

Voor de studeerende jeugd was het zeker wel gelukkig dat er toen niet veel huiswerk werd gegeven. Hoe had dat moeten gaan bij de gebrekkige verlichting?

Heel de inrichting van het onderwijs liet veel te wenschen en als we terugdenken aan de leermiddelen die werden gebruikt, dan wekt het verbazing dat van het toenmalige geslacht iets verstandelijks is terecht gekomen.

In 1853 telde Antwerpen, de buitenwijk in begrepen, slechts 8 lagere- of gemeentescholen, bezocht door 3000 kinderen, wat natuurlijk veel te weinig was in verhouding van de totale bevolking. Maar die scholen hadden den naam van Armenscholen en daar gingen slechts op de kinderen der ouders die bedeed werden, van gewone arbeiders en bij groote uitzondering van de kleine burgerij, terwijl die der burgerij en goeden, ten getale van ruim 7000 naar de particuliere scholen werden gezonden, waaronder er uitstekende waren. Noemen we slechts die van Pottieeuw, de Backer, Barlaimont, die klaar maakten voor Atheneum en Middelbare school. En wat men kon noemen de rijke kinderen, die gingen allen naar het Collegie der Jesuiten, zelfs die der liberalen niet uitgezonderd, waar ze eene uitsluitend Fransche opvoeding ontvingen. Trouwens met het Fransch moesten de andere particuliere scholen ook wel degelijk rekenschap houden, want zonder behoorlijk Fransch te kennen kwam men niet op het Atheneum, waar alle lessen in die taal werden gegeven. Eerst in 1847 werd J.F.C. Verspreeuwen als

eerste leeraar in Vlaamsche taal aangesteld en gaf in elke klas slechts 2 uren les per week.

In den zomer als het laat licht was, dan werd er op straat gespeeld, door de jongens kluchten en ambachten, gendarm en dief, broek over de heg, of met bal, reep, vlieger, marbollen, top of non.

De ouderen zaten op een der toen nog veelvuldig voorkomende keldermonden en luisterden met open monden naar de griezelige vertellingen van de Bloedkarakos, Lange Wapper en anderen, zoodat men bibberend en bevend naar bed ging, of naar de zonderlinge avonturen uit de Far-West door Fenimore Cooper en Gustave Aimard in tal van romans, toen volop in de mode, opgedischt.

De meisjes hadden het touwtjespringen, het bikkelen, waarbij een aardig versje werd gezongen, speelden huishoudentje of met de pop.

Er waren ook gemengde spelen, voor jongens en meisjes gezamenlijk, als blindenhoedje, steltenlopen, ajonckert of verstoppertje.

En nu moet men niet denken dat het de allerjongsten waren die zich op die wijze vermaakten; er waren er bij van 16, 17 jaren, die zich daar heelemaal niet te groot of te oud voor voelden. In dien tijd speelden de meisjes op 18-jarigen leeftijd nog moedertje, tegenwoordig op dien leeftijd zijn ze het reeds, of zeker op weg om het te worden.

Tegenwoordig zou zoo iets onmogelijk zijn; op 18-jarigen leeftijd wil niemand meer kind zijn; dan denken de jongens aan heel wat anders dan aan kluchten en ambachten en de meisjes droomen niet meer van eene levenslooze pop.

Van al die oude spelen, waaronder er waren van de Romeinen afkomstig, is niets overgebleven; ze zijn verdrongen door voetbal, lawn-tennis, cricketspel en hoe ze verder ook heeten. Men mag toch niet bij het buitenland achterstaan!

Terwijl de kinderen speelden, zaten de burens gezellig onder elkaar te praten en het nieuws van den dag te vertellen, want in de meeste huisgezinnen kwam er geen nieuwsblad, dat was te duur van wegens het zegelrecht. Er dient te worden bijgevoegd dat de Vlaamsche pers op zeer laag peil stond.

« In 1840, zegt Dr. Paul Fredericq, telde geheel Vlaamsch België slechts zeventien bladen in de moedertaal, meestal onbeduidende kleine papieren, verschijnende een- of tweemaal of soms driemaal per week; echte boerenbladen gevuld met plaatselijk nieuws, marktberichten en aankondigingen van verkooping. In datzelfde jaar telde de Fransche pers buiten de talrijke weekbladen, integendeel reeds achten-twintig organen, verschijnende iederen dag. Brabant had slechts één Vlaamsch blaadje en Limburg niet één.»

De bladen die toen te Antwerpen verschenen waren : het Antwerpsch Nieuwsblad, de Antwerpenaar en de Postrijder.

Het eerste Vlaamsche dagblad verscheen op 1 Januari 1844 te Brussel en was getiteld «Vlaamsch België». Alle Vlaamsche strijders, zonder onderscheid van gezindheid, werkten er aan mede en zeker had het blad een overwegenden invloed verkregen indien er geene oneenigheid onder de medewerkers was ontstaan, zoodat het reeds ophield te verschijnen op 21 November 1844.

In 1848 werd het zegelrecht op de dagbladen afgeschaft; het gevolg was dat het formaat werd vergroot en de prijs verlaagd. Ook dat er nieuwe bladen verschenen, die echter nog ver bij de Fransche bladen ten achter stonden, wat inhoud betreft en ook het aantal abonneenten, dat nog jaren zeer klein was. Er verliep heel wat tijd vooraleer het toen opgerichte «Het Handelsblad» 500 abonneenten telde.

Door die avondbijeenkomsten ontstond er ook innig verband tusschen de bewoners eener zelfde straat,

vond men iedereen steeds bereid tot het verleen van hulp, tot het bewijzen van kleine diensten en kwam het dat de Antwerpenaars elkaar allen kenden en precies wisten te zeggen dat Piet Janssens de zoon was van Jan Janssens, die getrouwd was geweest met Mie Verdussen en tal van jaren woonde op het hoekje van de Wiegstraat.

Geregeld eindigden de gesprekken en werd voor de kinderen het teeken gegeven om naar bed te gaan als de taptoe voorbij was.

Elken avond kwamen een aantal soldaten uit de Hessen-, Falcon-, St Janskazerne, ruitery uit de Prekersstraat en van het Zuidkasteel, op de Grootte Markt te zamen en vertrokken van daar op klokslag 9 uur, langs verschillende wegen, naar hunne respectievelijke kazerne terug, onder trommelgeroffel en trompetgeschal, dat Woensdag en Vrijdag vervangen werd door volle muziek. Vooral in de volksbuurten verwekte het voorbijtrekken van de Taptoe heel wat opschudding. Geen ziel bleef in huis, alles vloog naar buiten. Het liedje had volkomen gelijk :

En als de taptoe slaat, en als de taptoe slaat,

Dan komen al de meiskens uit de Lepelstraat
en arm in arm liepen ze dansend en zingend mede.

De taptoe was voor de soldaten in de stad het teeken dat ze binnen moesten komen en voor de burgerij was het een niet onverdeeld genot, want het werd vaak vergald door de baldadigheid der jeugd, die van de halve duisternis gebruik maakte om allerlei ondeugends uit te halen, o.a. het werpen tusschen de toeschouwers van minder frissche voorwerpen.

Toen tijdens den Fransch-Duitschen oorlog van 1870 onze soldaten de grens moesten bewaken verviel de taptoe, zooals het heette, tijdelijk. Na het eindigen van den oorlog heeft men er echter niet aan gedacht hem weder in te voeren en daaraan heeft niemand iets verloren.

Wat ook aanleiding gaf tot onaangenaamheden voor de burgerij was het uitgaan der Teekenacademie. In den Winter gingen 's avonds op klokslag 8 uur de groote deuren van het lokaal in de Venusstraat open en stormde eene bende van eenige honderden kunstenaars in den dop de straat op, zingende, fluitende, schreeuwende, allerlei kattenkwaad uitspokende en trok in dichte gelederen door de spaarzaam verlichte straten.

Aan het Jan van Lierstraatje schenen de jongens een bijzonderen hekel te hebben en avond aan avond was daar dan ook spektakel. Het straatje zag er toen heel anders uit dan tegenwoordig; het was het smalste der stad; als iemand in het midden stond en de armen openspreidde kon hij gemakkelijk aan weerszijden aan de bellen trekken. Het kon er zich ook op beroemen het vuilste straatje te zijn, met onaanzienlijke, totaal vervallen huisjes, met een overtollige bevolking, Gezondheidscommissien keken toen niet zoo nauw, meer gezegend met kinderen dan met aardsche goederen. Bij de vele klachten der bewoners, zouden er maatregelen getroffen worden. Politie, versterkt door Pompiers, zou voortaan den stoet voorafgaan en sluiten. Veel gaf dat niet; voorste en achterste rijen konden wel in bedwang worden gehouden, maar niet het talrijke middengedeelte, dat voortging de bewoners overlast aan te doen. Deze besloten ten laatste zich zelve recht te verschaffen. In het kroegje «De Telegraaf» werd vergaderd; van wat er besloten werd lekte niets uit; dat zou men later wel zien en hooren. Toen 's avonds de gewone doortocht door het straatje plaats had, met de dito schandaaltjes, gingen op eens al de ramen open en werden de betoogers ontvangen op een regen van steenen, koolasch, bloem, groenselafval, water, ja zelfs op den minder geparfumeerden inhoud van waterpotten. Men kan zich het tooneel voorstellen dat hier werd afgespeeld. In enkele oogenblikken was het straatje leeg, maar daar niets er naast was geval-

len, zagen onze toekomstige Rubenssen er beestachtig uit.

Dat eischte natuurlijk wraak, maar de volgende avond was het Jan van Lierstraatje, aan de zijde der Keizerstraat afgezet, en de stoet moest de volgende straat, de Paternosterstraat nemen. En zoo hadden we jarenlang het genoeg de stoet voorbij te zien trekken, die zich tot alle kwaad bepaalde tot het onschuldige vermaak van het bellekentrekken.

Eenmaal de kinderen naar bed, dan had de huisvrouw nog een rustig uurtje en dat mocht wel, want de goeden, en dat waren onze oude Antwerpsche vrouwen nagenoeg allemaal, hadden het druk.

Niet alleen hadden ze te zorgen dat man en kinderen steeds netjes voor den dag kwamen, hun ondergoed te verstellen, maar daarenboven het heele huis te onderhouden, want enkel in de heele goede standen was er eene meid. Bakkers, slaggers, kruideniers, hielden er toen nog geen loopjongen op na die de boodschappen aan huis bezorgde, zoodat de huismoe- ders die zelve moesten halen en dan verder met den kabas aan den arm naar groenten- en vischmarkt gingen om de noodige inkoop te doen.

Met uitzondering van de Vischmarkt aan de Werf, die in 1841 geheel werd herbouwd, en gedekte kramen had met een afdak, waaronder het publiek zich altijd droog kon bewegen, en de Vleeschhal in 1845 in de Cité geopend, bezat Antwerpen geen overdekte markten.

Groentenmarkten waren er op de kleine Markt, den Oever, de Groote Markt, de Minderbroedersrui en de belangrijkste op de Meir.

Daar zaten elken dag de boerinnen achter hare manden, bakken en potjes, tegen de felle zonnestralen of regenbuien beschermd door een grooten groenen parapluie met gekleurde boord. Vrijdag, de groote marktdag genaamd, omdat dan met het oog op den Zondag dubbel moest worden ingeslagen, zag men ze

daar in hare nog schilderachtige dracht, strooien hoed, waaronder eene kanten muts met groote krui uitkwam, met breede gebloemde linten die op den rug hingen, zwart omslagdoek met franje en dito schort, lange bellen in de ooren, het diamanten hart op de borst, want die dag gingen ze bij de vaste klanten om af te rekenen en deden ook hare inkoop voor de heele week.

Op de Vrijdagmarkt stonden des Zaterdag, tot zeer laat in den avond, tal van karren, waar letterlijk van alles was te koop. Daar vond men ook vele kwakzalvers, die voor alle kwalen remedies hadden, tandtrekkers, eksteroogensnijders, bijbelverkoopers en propagandisten van de toen opkomende secte der nieuw lichters uit de Kommekensstraat. Op de Eiermarkt werd elke dag markt gehouden van geslachte kiekens en ander gevolgeltje, terwijl op de Torfbrug elken Vrijdag markt was van levende kiekens en ander pluimvee. Eene bessemmarkt werd elken Vrijdag gehouden op de Lijnwaadmarkt.

Op de Quatertemperdagen was er Paardenmarkt op de Paardenmarkt, waar soms een zeer levendigen handel werd gedreven.

Op de Oude Vaartplaats, toen nog algemeen Vuilrui, ook wel Vogelenmarkt geheeten, was Zondagmorgen eene voddenmarkt van allerlei ouden rommel en ook stonden er kooplieden met honden, vogelen, duiven, konijnen en verder alles wat tot onderhoud dier dieren noodig is. In dubbele rijen stonden ze, met en zonder kramen, vanaf de Kanonstraat tot den Blauwen Toren, aan den voet der St Jorisvest. Volgens deskundigen was dat een der oudste en merkwaardigste militaire bouwwerken. Hij werd in 1880 afgebroken, zonder eenige gegronde reden. Het verkeer belemmerde hij zeker niet, bouwvallig kon hij ook niet worden genoemd, want ondanks zijn hoogen leeftijd, hij dagteekende van

1313, had men maanden noodig alvorens het sloo-
pingswerk geheel klaar was.

Na afloop der markten geleken de plaatsen wel
aan een varkenstal. Onder aanvoering van een pikeur
verscheen dan een troep vrouwen, gewapend met
lange slappe bezems. Dat waren de zoogenaamde
klerken van Mintjes, naar den naam van den pachter
der straatvuilnis, die in een minimum van tijd al het
vuil op een hoop veegden, dat dan in gereedstaande
karren werd geladen en weggevoerd.

Hier zou natuurlijk moeten volgen eene opgave
der prijzen die betaald werden voor levensmiddelen
en levensonderhoud. Dat kunnen we, jammer genoeg,
slechts voor enkele artikelen doen, maar daar zeker
dezelfde verhouding voor alle artikelen bestaan heeft
tusschen vroeger en nu, is de vergelijking gemakke-
lijk te maken.

Voor huishuur werd betaald van fr. 250.— tot
fr. 500 per jaar. In 1853 werd over het Gouverne-
mentsgebouw, op de Schoenmarkt, een huis verhuurd
voor fr. 1200.— per jaar en 's Zondags liep heel de
stad er heen om te zien wie dien hoogen prijs be-
taalde.

Voor een kwartier liepen de prijzen van fr. 5.—
tot fr. 10.— per maand en voor eene enkele kamer
van fr. 2.— tot fr. 3.—

Een dienstmeisje verdiende fr. 9.— per maand
en een voorschoot met Nieuwjaar.

Wat een dwaas geschenk, een voorschoot, zal
misschien deze of gene zeggen en dat is toch niet het
geval. Werd de voorschoot aanvaard dan was dat
een bewijs dat het dienstmeisje er niet aan dacht de
betrekking te verlaten. Besloot ze later van dienst
te veranderen dan gaf ze den voorschoot terug,
waaruit hare meesteres begreep dat ze in hare 14
dagen was.

Een brood kostte, naar gelang de kwaliteit, van
15 tot 19½ cent. Boullie met beenen 7 à 8 stuivers

per kilo. Worst 24 cent de 3 vierdeel. Salade zes kroppen voor 5 cent. 5 cent voor eene kom platte kaas. Zoetemelkschekaas 10 cent per ons. Een emmer appelen 16 cent. Zout 16 cent per kilo. Een meuken aardappelen (16 kilo) voor fr. 1.00, voor fr. 6 een zak van 100 kilo. en savooiekool 1 of $\frac{1}{2}$ cent. Schelvisch $12\frac{1}{2}$ tot 15 cent en Hollandsche schol 25 tot 30 cent. $\frac{1}{4}$ pond tabak voor 12 centiemen en sigaren van af 1 duit of $\frac{1}{2}$ cent.

Werkmanschoenen werden betaald fr. 6 en burgerschoenen fr. 12.

Een onderwijzer verdiende fr. 710 per jaar, eene onderwijzeres fr. 600. Eerst op 13 September 1863 werd die som verhoogd tot fr. 1000 per jaar.

Een dokter rekende voor eene visite bij een burger fr. 0.75 en bij een arbeider, die niet aan den Armen was, fr. 0.50.

Van dit tarief werden de doktoren niet rijk; gelukkig dat hun aantal niet zoo groot was als tegenwoordig, want al die nieuwerwetsche modeziekten waren onbekend en onze moeders dokterden zelve. Ze hadden voor alles een probaat middeltje dat beproefd werd alvorens geneeskundige hulp in te roepen. Voor een valling werden we opgeknapt met japwater of brokken van Dr Vaerenbergh, eene Antwerpsche beroemdheid, die de enormiteit had durven verkondigen dat elk volmaakt gezond mensch, tenminste eenmaal in het jaar zoo stomdronken moest zijn dat hij alle bewustzijn had verloren.

Hielpen jap of brokken niet dadelijk, dan werd de patiënt in het bed gestopt, met een warme kruik en kreeg overvloedig thee van lindebloemen te drinken. Een ander veel gebruikt middeltje bestond in het kauwen van rhabarberhout, wat in vele gevallen heilzaam werkte.

Veeleer dan naar den dokter nam men zijn toevlucht tot de geheime geneesmiddelen die toen volop in de mode kwamen en alle ziekten konden genezen.

Wat zijn er toen Holloway-pillen geslikt, wat is er Ignatius-water gedronken, een exploitatie van de Jezuiten in de Korte Nieuwstraat, maar bovenal wat zijn er pakken Revalenta Arabica naar binnen gewerkt, vooral toen de nieuwsbladen het bericht brachten, dat Paus Pius IX het herstel van een ernstige ziekte aan dat universeel geneesmiddel had te danken en Blinde Kobe, droog ernstig, zooals die volkszanger immer was, verzekerde :

De Paus is van de dood gered,
door het Revalenta Arabica!

In die dagen was het ook de bloeitijd van kwakzalvers en wonderdokters, die voor alle ziekten en kwalen een middeltje bij de hand hadden en bij de over het algemeen goedgelovige, weinig ontwikkelde bevolking, de hoogsten niet uitgezonderd, buitengewone belangstelling wekten.

Daar hadden we eerst Driesken de Nijper, een boeren lummel in betrekking bij een slager, die de menschen genas, zooals zijn bijnaam te kennen gaf, door ze flink te nijpen. Zijn vliegerd ging hier niet al te hoog op, omdat men hem kende, maar toen hij naar Brussel trok, om de zieke ketjes te genezen, verdiende hij geld als water.

Jefke de Strijker, zijn opvolger, verging het beter, maar die legde het ook wat beter aan. Hij beeerde n.l. dat de Moeder Gods hem in een visioen was verschenen en hem enkele malen over de hand had gestreken, verzekerende dat voortaan allen die door hem zouden gestreken worden van alle ziekten en kwalen zouden genezen zijn.

En in dichte drommen trok men naar Brasschaet waar Jefke woonde, en de patiënten soms twee of drie dagen moesten wachten, alvorens aan de beurt te komen door de gezegende hand te kunnen worden gestreken.

Woorden wekken, voorbeelden trekken, zegt het spreekwoord en dat zagen we in die dagen bewaar-

heid. De bijval van Jefke deed op het Kiel een andere wonderdokter ontstaan, te weten Peerken den Duwer. Allen die te vergeefs de hulp van Jefke hadden ingeroepen, liepen nu naar Peerken, die hun niet neep, niet streek, maar de pijnen, kwalen en ziekten er uit duwde en stootte.

Geheime geneesmiddelen, kwakzalvers en wonderdokters zijn verschijnselen van tijdelijken aard. Een taaier, een langer leven hebben de kaartlegsters, die men aantrof in alle wijken der stad. De voor naamste, de meest bezochte en bekende, al kan ik mij op het oogenblik haar naam niet herinneren, woonde in den Beggaardengang. Vooral tegen half donker kon men de dames, heel behoedzaam, het smalle gangetje zien insluipen en kloppen aan het oude poortje van een vervallen onaanzienlijk huisje.

In een vroolijke bui gingen we er met een vijftal vrienden ook eens heen. We troffen het niet; haar man was de vorige dag gestorven, lag nog boven de aarde en plechtig had ze aan mijnheer Pastoor beloofd haar bedrijf niet meer uit te oefenen.

Een frank die haar in de oogen blonk, men kan tegenwoordig niet meer begrijpen wat kapitaal dit vroeger was, verhelderde haar gelaat en ze riep uit: «Alle zes?» En we volgden de Sybille naar hare operatiezaal, een vuil, vies kotje, met een tafeltje, waarop eene groote zwarte kat en een paar gebrekkige stoelen. Zenuwachtig werden de kaarten geschud en op tafel uitgespreid. Met de kin in de hand keek ze eenige oogenblikken het spel in en met begeesterd gelaat en volle overtuiging liet ze hare orakeltaal hooren, waarvan voor allen zich alleen bewaarheid heeft dat we getrouwd zijn, maar de aangegeven kleur van haar en oogen onzer aanstaande echtgenooten is niet eens altijd de juiste geweest. Mogelijk dat de Antwerpsche Mme Lenormand al te zeer onder den indruk der omstandigheden was om op dat oogenblik volkomen helder te zijn!

Weten doe ik het niet, maar sterk zou het me
verwonderen indien het ras der waarzegsters in de
thans verlichte Scheldestad totaal was uitgestorven.

H O O F D S T U K VI

's Zondags maakten de Antwerpenaren het zich zoo gezellig mogelijk; alle arbeid lag natuurlijk stil en de zorgen waren aan kant gezet.

Men dacht in de eerste plaats aan de vervulling der kerkelijke plichten, want de Sinjoren waren in die dagen bon catholique. Zelfs zij die zich liberalen noemden gingen naar de kerk en vervulden trouw alle voorgeschreven plichten; voor het licht in de lantaarns voor de O. L. Vrouwenbeelden op de hoeken der straten, droegen zelfs Joden en Protestanten bij.

In alle omstandigheden kwam men vrij voor zijn geloof uit. Geen huisvrouw zou een brood aansnijden, al waren er nog zooveel vreemde gasten aanwezig en vogels van diverse pluimage, zonder eerst een kruisteecken met het mes er te hebben opgemaakt.

Alvorens naar bed te gaan kregen de kinderen van vader en moeder een kruisken op het voorhoofd.

Hoorde men de bel van de berechting dan vloog men naar de straatdeur met eene brandende kaars en knielde tot de priester met het Allerheiligste voorbij was.

Kwam de processie voorbij dan strooide men zand, geknipt gekleurd papier of levende bloemen en aan het huis brandde licht.

De anti-clericale of juistere de anti-godsdienstige beweging is van lateren datum.

Een der eerste propagandisten was Tenvoorden, algemeen genoemd de O. L. Vrouwkenstraiter, om-

dat hij steeds alleroneerbiedigs daarover sprak, die voor eigen rekening biljetjes uitgaf : Nootjes genaamd, waarin verschillende misbruiken in de Roomsche kerk op heftige, niet altijd fijne en gepaste wijze, werden gehekeld. Zonder succes was zijn optreden niet; in 1864 kwam zelfs de Vereeniging De Vrije Gedachte tot stand, aanvankelijk met een klein aantal leden dat echter tot ruim 300 aangroeide, toen bij de begrafenis van den kunstschilder Jos. Lies, op 6 Januari 1865, de gemeente weigerde zich te laten vertegenwoordigen en het lijk in den verdoemden hoek liet begraven, omdat Lies op zijn sterfbed den bijstand der Kerk had geweigerd.

Het volgende jaar overleed de ruim 70-jarige weduwe Adriaenssens, uit de Mattenstraat. Ze was de moeder van Neel Adriaenssens, in heel Antwerpen gekend als de Watergeus, naar het uithangbord zijner herberg aan de St Aldegondiskaai, van uiterlijk een reus, maar een kind van goedhartigheid, trouw en eerlijkheid. Uit liefde voor haar zoon had de moeder zijne filosofische denkbeelden omhelsd en gaf den wensch te kennen dat geen priester haar de oogen zou helpen sluiten.

Bij de begrafenis stelden de vrouwen uit de buurt zich schandelijk aan, zonder dat van overheidswege iets gedaan werd om het te verhinderen.

Maar meer dan ergerlijk ging het er toe bij de begrafenis van den boekhandelaar H. J. Herleyn, op 29 Mei 1866 overleden, die te boek stond als een der overtuigste aanhangers der Vrije gedachte.

Tijdens zijne ziekte had de geestelijkheid der parochie herhaaldelijk moeite gedaan om tot hem te worden toegelaten, maar was telkens door de familie afgewezen, daar de stervende steeds te kennen gaf buiten elk kerkelijk verband te willen sterven en als Vrijdenker te worden begraven.

Zoodra zijn overlijden bekend was stroomde eene opgehitste bende naar zijne woning, gelegen hoek

Kammenstraat en Steenhouwersvest, waar tegen de blinden steenen werden geworpen en de ruiten verbrijzeld en zoolang het lijk boven aarde lag werd dit schandaal herhaald.

Het was gekend dat de Vrijdenkers van deze begrafenis eene manifestatie zouden maken, eene duidelijk sprekende propaganda voor hunne denkwijze en de dag der begrafenis zag het in de buurt van het sterfhuis zwart van de menschen, er was geen doorkomen aan.

Toen het lijk naar buiten kwam ging een oorverdovend gefluit en geroep van : awoert op, steenen vlogen langs alle zijden en een vreeselijk gedrang ontstond, zoodat de gendarmen te paard van den blooten sabel gebruik moesten maken om den stoet doorgang te verleen.

De mannen der Vrije gedachte gingen statig, plechtig en moedig voort langs Kammenstraat, Groenmarkt, Meir, de toen nog Statiestraat tot aan de Poternepoort, waar de kist in den lijkwagen werd geschoven. Heel den langen weg had de menigte niet opgehouden te fluiten, te huilen en uit te jouwen.

Komen we op den Zondag terug.

Al vroeg was er drukte in de stad, eerst van de kerkgangers, daarna van de leden der verschillende maatschappijen die naar hunne respectieve lokalen gingen, om zich daar een paar uurtjes aan het eene of andere spel over te geven.

De visschers, gewapend met hengel en voorzien van het noodige proviand, trokken naar buiten, om ergens in een rustig afgelegen water, zich aan hun geliefkoosde sport over te leveren. Op de Groote Markt kwamen de Meezenvangers te zamen, in blauwen kiel, rooden doek om den hals, hoogen hoed, drinkbeker aan een lint, de teerroede op den schouder. Voorafgegaan, meestal door een wanstallig personage, in geborduurd rok, steekhoed en een uil in een teenen korf op den schouder, gingen ze opgewekt

en zingend de stad uit, om er eerst 's avonds laat in terug te keeren.

En op alle punten waren de duivenmelkers druk in de weer, om te trachten de duiven die aan de prijsvluchten deel namen, in den kijker te krijgen, om ze dan in een houwer langs een touw naar beneden te laten glijden, waar een looper met engelen geduld, soms al een heele tijd in loophouding klaar stond om den houwer in ontvangst te nemen en er mede tusschen de tanden, op de kousen, weg te hollen naar het lokaal waar de regelingscommissie het uur van inleveren nauwkeurig opnam, want bij het toekennen der prijzen werd er rekening gehouden met den afstand van den kijker naar het lokaal.

Velen ook trokken 's Zondags uit om hunnen plicht als burgerwacht te vervullen.

Van soldaterij hebben de Sinjoren nooit veel moeten hebben, ze hadden er rechtuit gezegd een hekel aan, maar toen in 1848 eene omwenteling in Frankrijk uitbrak en er eenig gevaar voor het eigen land bestond, voldeden ze met geestdrift aan de voorschriften der wet waarbij de burgerwacht werd opgericht. In Mei van genoemd jaar hadden zich 14000 man opgegeven, waarvan een derde actief werd en twee derden in reserve bleven.

Constant van Havre toen kolonel benoemd, pakte zijn taak flink aan, zorgde dat alle manschappen spoedig gekleed, gewapend, uitgerust waren, vormde een muziekkorps en zoo kon met eenige plechtigheid, op 24 September 1848, het vaandel van het legioen, dat door den Staf uit Brussel was medegebracht, worden ingehaald.

Het soldatenvuurtje, dat een oogenblik zoo hevig brandde, bleek slechts een stroovuurtje te zijn, waar de aardigheid spoedig af was. Wat is er toen gemopperd over die Zondagsche oefeningen op het Kasteelplein, wat een onwil kwam er aan den dag en wat hebben de Jefkens stof tot vroolijkheid gegeven.

Eerst onder kolonel, later generaal David, die de zaak ernstig opvatte, en met groote kracht, bekwaamheid en toewijding doorzette, is de Burgerwacht totaal hervormd en verkreeg een eenigszins ernstig karakter. Het moppen bleef, maar gehoorzamen moest men, kolonel David, die men den naam van Goliath had gegeven, liet niet met zich spotten.

's Zondags namiddag, na het eten, trok de heele familie naar buiten, netjes, eenvoudig, maar degelijk uitgedoscht.

Schilderachtig stond de zijden fali en de muts met bloemen en kleurige zijden binders, of, als het er beter aanzat, de kostbare echte cachemire shawl, met die om de ooren sluitende hoed versierd met kleine bloempjes en linten, waarin de schoonheid van het gelaat ten volle in uitkwam, the Queen genaamd. ter herinnering aan koningin Victoria van Engeland, die dat model in de mode bracht en het grootste deel van haar leven dat model heeft gedragen. Men zou het tegenwoordig een vijgenmat noemen, maar er zat toch zeker meer karakter in dan in die vormlooze potjes van heden.

De lange zwarte kapmantel, die over het algemeen door de meeste werd gedragen, en niet, zooals men nu wel eens veronderstelt, door de kwezels alleen, maar ook door de vrouwen der kleine burgerij, stond ook echt sierlijk.

Naast moeder stapte vader fier in zijn nauwsluitende jas, breede broek en hoogen hoed.

De avond werd in den gezelligen huiselijken kring doorgebracht; dan werd er, zooals we reeds zegden, gespeeld of verteld, en als verrassing bakte moeder koeken of appelbeignets. Ook gebeurde het dat vader en moeder, als de kinderen naar bed waren onder behoorlijk toezicht, naar eene tooneelvoorstelling gingen die gegeven werd in het in 1897 afgebroken Theatre des Variétés, de Variétés, zooals het gebouw algemeen bij verkorting werd genoemd, of Schouw-

burg van verscheidenheden, waar jaren lang het kunst- en politieke leven der Scheldestad zich afspeelde.

Het gebouw, dat zich verhief hoek Gerard- en Schermersstraten, dagteekende van 1829.

Antwerpen bezat toen maar een gebouw dat eenigszins aanspraak maken kon op den naam van behoorlijke tooneelzaal en dat was het oude Tapissierspand, eigendom van de Bestiering der Burgerlijke Godshuizen, waar bijna uitsluitend het Fransch tooneel aan het woord was.

Maar ook dat gebouw beantwoordde ten slotte niet meer aan de eischen des tijds; de Godshuizen beschikten echter niet over de noodige financieele middelen om tot verbouwing over te gaan en de eenige oplossing was het gebouw over te doen aan de stad, tegen eene jaarlijksche rente van 1500 gulden die in 1876 werd afgelegd.

Het Tapissierspand werd afgebroken en stadsbouwmeester F. Bourla, kreeg opdracht een nieuwen schouwburg te bouwen, wat echter door politieke omstandigheden tijdelijk werd verhinderd.

De kosten van het nieuwe gebouw waren geraamd op 300.000 gulden, wat veel te laag was en bedroegen in werkelijkheid meer dan een millioen.

De schouwburg, op 1 September 1834 plechtig geopend, werd dan ook geroemd als een der schoonsten en best ingerichten van Europa.

Zoodra tot de afbraak van het Tapissierspand was besloten, werd door eenige ondernemende Antwerpenaars eene naamlooze vennootschap opgericht, die een stuk grond kocht dat vroeger deel uitmaakte van het St Joriskerkhof en waarop in zeer korten tijd 'n lokaal verrees, waarop met recht van toepassing was «licht en dicht», maar waar tegen 'n behoorlijken prijs aan 't Fransch Tooneel een onderdak werd geboden, in afwachting der voltooiing van den schouwburg.

Iets monumentaals had dit gebouw niet; toch

deed den voorgevel met vooruitspringend gedeelte, rustende op vijf pilaren, een doorgang vormende, met daarboven evenveel langwerpige vierhoekige ramen tusschen zes Ionische pilasters en op de architraaf eene halve verdieping, niet onaangenaam aan.

Vergeleken bij onze tegenwoordige schouwburgzalen zag de Variétés er van binnen maar armpjes uit.

Men vergete daarbij niet dat het eene particuliere onderneming was, waarvoor niet met beide handen uit de stadskas was geput, dat het gebouw slechts tijdelijk dienst moest doen en dan zal men moeten toegeven dat de ontwerper met wat hout, wat doek en papier, een geheel had weten te verkrijgen, dat er voor die dagen niet onaardig uitzag en onder vele opzichten zeer doelmatig was geschikt.

Ook toen in 1834 de nieuwe schouwburg klaar was en er sprake was de Variétés weer af te breken, gingen er luide stemmen op om het gebouw als tooneelzaal te behouden. De eigenaar was gemakkelijk over te halen; hij liet het gebouw wat versterken en verfraaien, bracht eenige verbeteringen aan en het werd de zetel der Vlaamsche tooneelmaatschappijen, vooral na 1843 toen de kerkmeesters van St Joris het Groot Wafelhuis lieten afbreken om op het terrein de nieuwe St Joriskerk te bouwen.

Was de zaal der Variétés van binnen niet schitterend, dat zullen allen die haar gekend hebben moeten toegeven, ze was gezellig; men voelde er zich zoo echt te huis, te midden van onvervalschte Antwerpenaars, die elkander kenden, vriendschappelijk met elkander omgingen. Dat merkte men vooral in de lange tusschenbedrijven, terwijl het orkest allerlei vroolijke nummers uitvoerde, steeds begeleid door gefluit, gezang, getrap; dan werd de karabies met proviand geopend, waarvan over en weer werd medegedeeld. Als het pauze was, dan trok zoo wat alles naar den caveau en dat was een werk van geduld,

want er was maar een toegang en voetje voor voetje moest men een langen smallen gang door. Men had de tijd, want de pauze werd bijzonder lang gerekt, met het oog op de belangen van het buffet en der omwonende herbergiers. Eenmaal het doel bereikt dan kon men genieten van de lekkere gezoden worsten die, naar het oordeel der huismoeders, nergens zoo hoerlijk waren, en van een goed glas Leuvensch.

Anderen gingen naar **de Schans**, in de Terninckstraat, of de **Watergeus**, naast de Variétés, waar een goede portie paling of konijn was te krijgen, en de liefhebbers van een grooten borrel voor weinig geld. trokken in de kroeg over de Variétés, bij Groenenwoud; wear anderen gingen naar de **Robinet**, of **Boer van Thienen**, op het Mechelsche plein, waar hun het einde der pauze werd aangekondigd door een man die met eene bel de omliggende straten afliep.

Met de eigenlijke tooneelspeelkunst was het treurig gesteld; de oude kunst van rhetorijken vierde nog steeds hoogtij, en daarin kwam eerst eenige verandering toen Victor Driessens in 1845 uit Parijs teruggekeerd, geen bevrediging vond in het onbeduidende werk dat werd opgevoerd, in de vaak bespottelijke wijze dat het voor het voetlicht kwam, in de onnatuurlijke voordracht, de onwaarschijnlijke gebaren en bewegingen.

Heel de tooneelliefhebberswereld kwam in beroering, was in twee vijandelijke kampen verdeeld. Toen in **De Hoop** bij stemming was uitgemaakt dat men den weg niet opwilde door Driessens aangewezen, vereenigde hij in 1850 eenige der beste liefhebbers om zich heen en riep eene nieuwe vereeniging in het leven, waaraan hij den beteekenisvollen naam gaf van **De Dageraad**, die onder zijne leiding werd eene der voornaamste van het Vlaamsche land, die ook de beste krachten leverde voor het door hem opgerichte beroepstooneelgezelschap : het Nationaal Tooneel, dat van 6 Oktober 1853 tot 8 Februari 1874 geregeld

in de Variétés optrad, om daarna bezit te nemen van den nieuwen Nederlandschen Schouwburg.

Met den dag vermindert het aantal dergenen die het Theatre des Variétés in volle glorie hebben gekend, waaraan met onze oogen en begrippen van tegenwoordig heel wat ontbrak.

Om maar eens iets te noemen : Tegen brandgevaar waren heelemaal geen maatregelen genomen. De brandweer moet in die dagen al bijzonder toeschietelijk zijn geweest, anders was de Variétés zeker afgekeurd wegens het groote gevaar dat er bestond, ten eerste door de lichte ontvlambare materialen, ten tweede door het totaal gebrek aan nooddeuren, de smalle en kronkelende trappen, vooral die naar den derden en vierden rang leidden. Een ijzeren brand scherm was in die dagen eene ongekende weelde, dus of het vuur uitbrak op het tooneel of in de zaal, het te stuiten was niet mogelijk en in een oogenblik was het een onbluschbare vuurpoel geweest. Van centrale verwarming was natuurlijk geen sprake, dit geschiedde bij middel van groote kachels, aan weerszijden van het parket geplaatst, in den houten wand die de scheiding vormde tusschen zaal en gang.

Als die kachels gedurende de uitvoering eens opgepookt werden, dan zag men soms de vlammen hoog uitslaan door de scheuren die in de potten waren en bij druk bezoek is er menig jasje verbrand, want niet eens was de voorzorg genomen om de kachels een ijzeren hekje te plaatsen.

Eens hebben we een benauwd oogenblikje doorleefd. Op een Zondag werd als nastuk gespeeld het succes blijspel «De Dienstboden, of de list van knechten en meiden», en onder het dansen in het 3e bedrijf, komt ineens het geroep : Brand, brand! Iedereen zoekt zich te redden en drong naar den uitgang, waarvan de deuren naar binnen openden, wat niet belette dat ze onder den drang der radelooze menschen bezweken. Een bezoeker van den 3e rang werd over de leuning

gedrongen en kwam in het parterre te recht op de rugleuning eener bank die verbrijzeld werd. Een ander bezoeker van de hooge gewesten, die enkel langs een onmogelijke trap naar beneden konden, liet zijn kijker vallen, bukte om hem op te rapen en weldra stapelde zich op hem een heele menschenmassa. De artisten, met achterlaten van al hun hebben en houden, hadden de vlucht genomen langs de balzaal, de zoogenaamde bak, omdat waar gedanst werd lager lag dan de omringende gaanderijen.

De brandweer intusschen tot het onderzoeken gegaan, kwam tot de ontdekking dat er van brand geen sprake was en kon geen andere verklaring geven dan dat onder het dansen, door het zwieren der rokken, er wat stof opgevlagen was, dat voor rook werd gehouden. Iedereen stemde toe dat het dat wesen moest en enkele oogenblikken later hadden de meeste toeschouwers weer hunne plaatsen ingenomen en de artisten, ook weer bekomen van den schrik, hervatten lustig den onderbroken dans en speelden opgewekt voort.

Zelfs na dit geval hebben we niet vernomen dat van overheidswege e enig onderzoek is ingesteld of maatregelen werden voorgeschreven om brand te voorkomen, of in geval van brand tot redding der bezoekers.

Men nam vroeger alles veel kalmer op, ook het publiek dat aan mogelijkheid van brand niet eens scheen te denken.

Het gebruik in de tusschenbedrijven den inwendigen mensch te versterken, bleef bestaan onder de voorstellingen van het Nationaal Tooneel en, het moet worden gezegd, gaf soms aanleiding tot onaangename tooneeltjes.

Zoo hadden de bezoekers van den 3e rang een hekel aan kaalhoofdigen en wanneer zoo een biljartbol hunne bijzondere aandacht trok, dan werd hij het mikpunt van allerlei voorwerpen waarover ze beschik-

ten en had er een het geluk, of het ongeluk, van raak te treffen, dan ging er een luid hoerah op voor den tricmfator.

Het voorzichtigste en verstandigste wat hij die tot doel werd genomen doen kon, was uit het bereik der projectielen te gaan zitten, want zich boos maken verergerde de zaak en de tusschenkomst der politie inroepen hielp niet, want die stond in de bovenste regionen onmachtig tegen de goed doorgevoerde solidariteit der bezoekers.

We herinneren ons nog de aanwezigheid in den schouwburg van een Antwerpsche type, algemeen gekend onder den naam van le Bel Adolphe, ook wel het Eekhoorntje, naar aanleiding van zijn familienaam J. B. van Eekhoven. Overingens een zeer achtingswaardig man, op leeftijd, gewezen apotheker, die zich voor zijn jaren bespottelijk aanstelde in zijn dandy pakje : licht gekleurde broek, slobkousen, gelakte schoenen, witte vest, licht flanellen jasje, vuurrooden das, strooioed, gele handschoenen, dun wandelstokje en glas in het oog. Hij was de eerste die door een wielrijder, nog op zoo een hoog hemel-machine gezeten, werd omgereden en dat kwam vertelde men : omdat hij te veel naar de meiskens had gezien. De schilder E. J. Boks vereeuwigde hem op een schilderij die in 1857 heel Antwerpen naar het Kunstverbond deed loopen.

In den schouwburg zat de Bel Adolphe in de stalles tegen een der pilaren die den eersten rang ondersteunden en ontsnapte aldus geruimen tijd aan de blikken en aanvallen van de bovenbezoekers. Maar ineens krijgen ze hem in de gaten en dadelijk was het bombardement aan den gang, dat voortduurde tot de Bel-Adolphe onder een donderend overwinningsgejuich de zaal verliet.

Behalve eten, drinken en rooken werd er in de pauze in den caveau, wat men toen noemde Café Chantant, gegeven, maar vooral werd er warm ge-

discuteerd en spelers en stuk aan een gestrengte, maar toch steeds welwillende critiek, onderworpen. De dagbladen hielden zich nooit ernstig met het tooneel bezig en tooneelbladen waren onbekend. De allereerste poging op dit gebied welke wij ons herinneren dagteekent van 1874 en was een klein onooglijk blad: «Het Nederlandsch Tooneel», dat gedrukt werd bij H. Ernest, in het Hopland, en dat er eerder uitzag als met den borstel geklopt. dan op eene pers afgedrukt. Redacteuren waren Emile Verellen en Frans Steger, later schepen der stad en lid der tooneelcommissie.

De bedoeling was zeer lofwaardig: het publiek te overtuigen dat èn aan het tooneel èn aan de spelers heel wat ontbrak, maar in jeugdigen overmoed liepen ze te hard van stapel, werden zoo scherp in hunne beoordeelingen dat op aanraden van vele abonneenten en bezoekers van den schouwburg, die nog altijd de oude vriendschappelijke betrekkingen met de spelers onderhielden, de toenmalige bestuurder, Victor Driessens, besloot den verkoop van het blad binnen den schouwburg te verbieden.

Dat was eene grove fout van de zijde der directie; het vrije woord mag nimmer worden onderdrukt, maar op hunne beurt begingen de opstellers de niet minder grove fout nog heftiger, nog scherper op te treden, alles af te keuren en af te breken, zoo dat de onbillijkheid en onrechtvaardigheid in het oog loopend was en zelfs zij, die aanvankelijk voor een groot deel aan de zijde der opstellers stonden, zich tegen hen keerden. Maar het devies der opstellers scheen te zijn: Onze haan zal koning kraaien! Ze wilden dat «Het Nederlandsch Tooneel» gelezen werd en daar bijna niemand meer er den prijs van 10 centiemen voor over had, werd het kosteloos uitgedeeld aan allen die den schouwburg bezochten. Al was het drukloos in die dagen op verre na niet zoo hoog als tegenwoordig, de liefhebberij der opstellers kwam hun toch vrij

duur te staan en was niet lang vol te houden. «Het Nederlandsch Tooneel» stierf dan ook een vroegtijdigen dood.

Wat de Variétés ook bijzonder gezellig maakte was niet alleen de prettige verstandhouding tusschen het publiek onderling, maar ook de voeling die er bestond tusschen het tooneel en de zaal. En dit was niet te verwonderen. De meesten der artisten waren Antwerpsche jongens, die men persoonlijk kende, en die men van liefhebber in de verschillende maatschappijen: «De Hoop», «De Dageraad», «De Scheidegalm», tot beroepsartisten zag worden. In het begin vooral konden ze van hunne wedde niet bestaan, want ze verdienden enkel in de wintermaanden en daar konden ze natuurlijk niet zooveel van overleggen dat ze de zomermaanden in een dolce fare niente konden doorbrengen. Ze bleven dus gewoonweg hun vak uitoefenen, waardoor ze als van zelfs in dagelijksche aanraking met het publiek bleven.

Zoo kunnen we ons nog zeer goed herinneren dat Frans van Doeselaer in ons ouderlijk huis behangen heeft, en ook dat hij nog jaren lang als stadsbelleman werkzaam was. Al wie iets verloren had kwam het bij hem aangeven, en dat liet van Doeselaer dan uitklinken. Teurlinckx, die speelde onder den naam Baltens, was beambte bij de belastingen; Jos. van den Eynde, de jeune premier, was coiffeur; Jos. Dierckx was boekbinder; kortom, allen hadden nog de eene of andere bijverdienste.

Het publiek leefde zoo geheel met de artisten mede en had zelfs de onhebbelijke gewoonte aangenomen hun bij voorkeur te noemen bij hun bij- of scheldnaam. Geregeld sprak men van de Blauwe (Jan van den Acker), de Foef (Jan Lenaerts), den Broebel (Ferdinand Derickx), den Titer (Louis Bastiaensen), de Magere (Frans van Doeselaer), de Bef (Jos. Dierckx), den Brei (Victor Driessens), de Platte (Julie Verstraete-Laquet), de Flauwe (Catharina

Beersmans). Iets kwaads of beleedigends kwam daarbij bij niemand op; artisten en publiek waren vrienden en dit kwam vooral duidelijk aan het licht bij benefietvoorstellingen, toen deze nog ten volle dien naam verdienden en niet zooals later de eere-avonden, waarvan de directie de centen opstreek en de artisten de toejuichingen en de geschenken. Bij de benefietvoorstellingen betaalde men een vaste som aan de directie, wat meer ontvangen werd was voor den beneficiant, die dan ook zijn uiterste best deed om den ban en achterban zijner kennissen en leveranciers naar den schouwburg te lokken. De zaal was bij die gelegenheden dan ook meestal goed gevuld en het is ons bekend dat er menigmaal een batig saldo was tot van 1600 fr. toe, waardoor veel werd goed gemaakt. De abonnés, alweer een bewijs van de goede verstandhouding, gingen daarbij ook praktisch te werk, en begrijpende, dat er wel eens aan wat anders behoefte was dan aan juweelen of zilverwerk, vroegen eenvoudig aan de artisten wat ze het liefst hadden.

In het begin harer loopbaan, toen Catharina Beersmans nog niet de zoo algemeen gevierde artiste van later was, had ze haar benefiet te zamen met Jos. van den Eynde. Als geschenk werd haar aangeboden de stof voor een zijden japon en haar partner, die met een talrijk huisgezin gezegend was, had, op eene desbetreffende vraag van de abonnés van den 2e rang, geantwoord dat klinkende munt hem het meest welkom was. Overeenkomstig dien wensch, werd hem te kennen gegeven, dat aan een krans een gouden 20 frank-stuk zou worden gehecht, en nu was het komisch om zien, hoe hij gedurig het oog gericht had naar den 2e rang, van waar het gouden manna moest nederdalen, en toen eindelijk en ten laatste de krans voor zijne voeten viel, hij zich haaste haar te bemeesteren.

Bij een ander harer benefieten, trad Catharina Beersmans op in de dubbele rol van Louise de Lascours

en Ogaritha, in het boeiende, maar onwaarschijnlijke drama van Dennery en Dugué «Het Gebed der Schipbreukelingen», waarin om te beginnen, ondanks de titel, heelemaal geen schipbreukelingen voorkomen. De gemoedelijke, goedige Jos. Dierckx, totaal ongeschikt voor verradersrollen, had een zwak voor de dubbele rol van Carlos en markies d'Antas; men kon praten zooveel men wilde, hij was er niet van af te brengen. Nu is er in het stuk een bedrijf dat Ogaritha de spraak nog niet heeft teruggekregen en slechts enkele woorden stamelen kan, die ze uit hare jeugd heeft onthouden. d'Antas, door hare schoonheid getroffen, is op haar verliefd en achtervolgt haar met zijne liefde, die ze echter verstoot omdat ze in zijne trekken meent te erkennen den bewerker van het ongeluk harer familie. Op een nieuwen aanval van d'Antas vertoont zich Ogaritha als de wreekende Nemesis en de hand ten hemel uitstreckende zegt ze dat eene woord : God!

Catharina Beersmans was in dit tooneel werkelijk prachtig en bloemen werden haar toegeworpen. Dierckx, totaal zijne rol vergetende, nam de bloemen op, trad op Ogaritha toe en onder daverend applaus van het publiek, stak hij een der bloemtuilen in de opgeheven hand.

Voor de artisten moet het wel een dankbaar werk zijn geweest voor dat goedige, eenvoudige publiek te spelen, dat zoo medeleefde met wat er op de plankenwereld omging, bij de minste aardigheid zoo onbedaarlijk kon lachen en een ander oogenblik kon zitten snikken en huilen, dat men een tweede zondvloed zou hebben gevreesd, als niet de voorspelling bestond, dat de wereld niet meer zou vergaan door het water maar door het vuur. Ook gebeurde het vaak dat de vervolgte onschuld in bescherming werd genomen en dat, wanneer de verrader werd gezocht, eene gevoelige ziel, totaal onder den indruk, riep : Hij is daar binnen gegaan! (Historisch).

Jan Lenaerts, een zeer goed komiek, maar tevens een uitstekend marqué, waarvoor hij met zijn scherp bleek gelaat, krommen neus, ietwat poortjesbeenen en een kraakstem, het gansche uiterlijk had, is menigmaal bij open doek uitgejouwd en Henri Morrien, een meesterlijke Rodin, in «De Wandelende Jood», was soms minuten lang niet in staat zijn rol voort te zetten. Op een avond zelfs werd hij bij den uitgang door een weinig gunstig gestemd publiek opgewacht en het is zeer waarschijnlijk dat de bescherming van Victor Driessens hem voor handtaselijkheden heeft bewaard.

Van een grapje hield het publiek ook. Zoo hadden we eens een Hollandschen orkestmeester, waarvan we ons den naam niet meer kunnen herinneren, die de gewoonte had onder het spel te blijven zitten, zelfs dan wanneer er van het orkest geen tremolo's werden vergegd om de aangrijpelijke tooneelen nog te versterken, en dan heel gemoedelijk den tijd kortte met het eten van appelen. Eenige jonge bezoekers besloten hem eene buitengewone hulde te brengen. In de Schermerstraat, waar de ingang was van de bovenste rangen, stonden altijd wagentjes met allerlei fruit en snoepgoed. In de pauze nu kochten de hierboven bedoelde bezoekers eenige kilos appelen, en maakten daarvan zoo goed en kwaad het ging, een krans die den bewusten orkestmeester, na afloop van het muzieknnummer, werd aangeboden, onder uitbundig gelach van het publiek.

Nu zou het verkeerd zijn uit bovenstaande de gevolgtrekking te maken dat het Nationaal Tooneel maar een liefhebberij-gedoetje was, waar werk geleverd werd van weinig of geen beteekenis; het tegendeel is waar.

Van het gezelschap kan men zich best een denkbeeld vormen als men weet dat daaraan verbonden waren : Julie Verstraete-Lacquet, Catharina Beers-

mans, Jeannette Heilbron, Mathilde Colson, Mina Bia, Evelina Kapper, Aleidis, Marie Verstraete, E. Verstraete-Driessens, Victor Driessens, Frans van Doeselaer, Jos. Dierckx, Des. Coryn, Em. Hendrickx, Jan Lenaerts, Jos. van den Eynde, Daenens, Fritz Bouwmeester, Willem Lemmens en nog vele anderen wier namen ons nu niet in de pen komen.

Vol liefde voor hun vak werd er met lust gewerkt, om de natuurlijke gaven waarover ze beschikten, tot volle rijpheid, tot hooge ontwikkeling te brengen. Afgunst, naijver bestond er bij die menschen toen nog niet; op de vriendschappelijkste wijze gingen ze met elkander om en grepen elke gelegenheid aan om wederzijds te steunen, te helpen, aan te moedigen, onbewimpeld wezen ze op begane fouten, maar hadden ook een woord van lof, vooral voor de jongeren, als er behoorlijk werk was geleverd.

Een zegen voor ons tooneel is het geweest, dat een man als Eloy Lemaire, van af den aanvang en gedurende lange jaren, zijne beste krachten, zijne veelzijdige kennis, ten dienste stelde als regisseur, om naar voren te brengen al wat in die natuurkunsten naars sluimerde. Lemaire zelven zou niet in staat geweest zijn het kleinste rolletje te vervullen, maar met hoeveel tact, hoeveel beleid, hoeveel kennis wist hij allen duidelijk te maken hoe een rol moest worden opgevat en uitgebeeld. Van de eersten tot de laatsten luisterden allen naar zijne raadgevingen, volgden zijne aanwijzingen op en het is niet tot hun nadeel geweest. Op een feestavond, Lemaire aangeboden, hebben wij het Catharina Beersmans opentlijk hooren uitspreken dat, indien ze eenig talent bezat, het uitsluitend te danken was aan de onvergetelijke lessen die ze van Lemaire ontving.

Het repertoire was heel anders samengesteld dan tegenwoordig; toen regeerde vooral het groote romantische drama; de successtukken van het Pa-

rijsche tooneel werden ons opgedischt: Het Gebed der Schipbreukelingen, De Londensche Bandieten, De Bultenaar, Paljas, Korporaal Simons, Ben-Leil en dergelijke, tegenwoordig minachtend betiteld met den naam van draken, maar die in elk geval aanspraak konden maken een tooneelwerk te zijn, aan de artisten ruimschoots gelegenheid biedende tot spel, waardoor hunne gaven tot ontwikkeling kwamen en die daarenboven zoo uitstekend werden uitgevoerd dat men er werkelijk voor in bewondering stond en het ongerijmde over het hoofd zag.

En waar men ook bewondering moest voor hebben, dat was voor de handigheid van Lemaire, om met de weinige dekors en de ongelukkige benooidigheden waarover hij beschikte, zooveel te bewerken. Met een eenvoudig applique wist hij tot in het oneindige afwisseling te brengen. Bij de eerste opvoering in 1856 van «Ben-Leil, de Zoon van den Nacht», het beroemde drama van Victor Séjour, waarin groote en grootsche tooneelen voorkomen, toonde Lemaire zich in zijn volle kracht. Het vierde bedrijf vertoont eene korvet in volle zee; zelfs in Parijs was dat iets buitengewoon en men mag gerust zeggen dat met die korvet het stuk een reis rond de wereld heeft gemaakt. Met enkele doeken had Lemaire heel de balzaal, die achter het tooneel lag, in zee omgezet en men zag het schip uit de verte langzaam en moeilijk door de golven klieven en ten slotte op het voorplan belanden, waar het door het in spanning verkeerende publiek met toejuichingen werd begroet. Heel Antwerpen liep om dat staaltje van regiekunst, men vergete niet dat men in 1856 was, te zien en «Ben-Leil» beleefde niet minder dan 11 opvoeringen, wat zeker als een rekord mag worden vermeld.

Wat mede een bewijs is van de groote kunde en bekwaamheid van Lemaire, is het africhten der figuratie, die bij hem geen mekanische poppen waren, die

bewogen wanneer men aan een touwtje trok, maar die hij maakte tot levende, medespelende wezens, geheel op de hoogte der handeling.

Aan alles moest hij denken. Zoo b.v. de kostumes werden jaren geleverd door Mej. Bien Verschuere. De hemel beware ons iets kwaads van haar te zeggen, of van hare trouwe medewerkster Mej. van Oudenhoven, maar dat is toch zeker, haar voorraad was niet rijk en van tijdstippen had ze totaal geen begrip. Een geuzenhopman had ze met een gerust geweten gestoken in een Louis XVI, of iets dergelijks, maar Lemaire was er bij en zorgde er voor dat er geen al te groote anachronismen werden gemaakt.

Twintig jaar heeft ons tooneel onder de gelukkige leiding van Lemaire gestaan, de elf laatste ook als bestuurder, en ruimschoots heeft hij de hulde verdiend hem op 27 September 1903, ter gelegenheid van de 50e verjaring van de oprichting van het Nationaal Tooneel, door het Gemeentebestuur gebracht, dat zijn medaillon, vervaardigd door Juliaan Dillens, liet plaatsen in den foyer van den Nederlandschen Schouwburg.

Zonder de minste plechtigheid, wat ons wel eenigszins ondankbaar toeschijnt, vooral tegenover den eigenaar, Eduard Haegeisteen, zonder wiens krachtdadige steun het Nationaal Tooneel hoogst waarschijnlijk niet tot stand was gekomen, werd op Zondag 8 Februari 1874, in het Théâtre des Variétés de laatste voorstelling gegeven, bestaande uit «De Vreugde van het Huis», tooneelspel in drie bedrijven, «Het Piketspel», tooneelspel in één bedrijf, en «Louissette, de Liedjeszangster», blijspel in twee bedrijven, door ons eerste beroepsgezelschap, dat voortaan in den nieuwen Nederlandschen Schouwburg zou optreden.

Zooals het alle jaren gebeurde, verscheen na afloop der laatste voorstelling van het seizoen, op klokslag 12 uur, een leger werkvolk, dat dadelijk begon af

te breken, op te ruimen, weg te bergen en een vloer te leggen in de zaal, aansluitende aan tooneel en balzaal. Die oneindige ruimte werd dan een paar dagen onder water gezet, waarna men aan 't schrobben en boenen ging dat het een lust had; een andere ploeg intusschen plaatste een monumentalen trap met verhemelte, die van den eersten rang naar de zaal leidde. Al de muren werden voorzien van groote spiegels, op talrijke plaatsen kwamen vergulde beelden groote kandelabers dragende, in het midden van het tooneel verrees een fontein en waar maar een plaatsje was, kwamen reuzenmanden met bloemen. We zullen nimmer vergeten de gezellige drukte die er in die dagen heerschte; onder getimmer en geklop, geroep en geschreeuw, gefluit en gezang, schoot het werk op en wat enkel waardeloos, onbeduidend versiersel tot stand had gebracht, kon men zien en bewonderen bij de opening der Vastenavondbals.

Die schitterend verlichte zalen, tot in het oneindige weerkaatst in de spiegels, overvol met een opgewekt en vroolijk gestemd publiek, in mooie avondtoiletten, of in prachtige, smaakvolle kostuums, waar een uitgebreid orkest op meeslepende wijze de nieuwste dansen liet hooren, die de meeste danslustige paartjes onder het draaien op den spiegelgladden vloer, medezongen, deden denken aan een tooverpaleis uit Duizend en één Nacht en maakte een overweldigenden indruk, waarvan de herinnering, althans bij ons, nog onverflauwd voortleeft. De Vastenavondbals van de Variétés werden niet alleen bezocht door de ingezetenen der stad, zelfs door de allereerste families, maar die bals waren ook bekend en beroemd in het buitenland en trokken steeds vele vreemdelingen, vooral Engelschen.

De dood van den eigenaar, Eduard Haegelsteen, was voor de Variétés een groot verlies. Zijn erfgenaam, zonder iets ten nadeele van onzen ouden makker

te bedoelen, had niet den exploitatiegeest van zijn oom, en was niet opgewassen tegen de concurrentie die zich voordeed in den vorm van verschillende nieuwe lokalen, met meer weelde ingericht, alle gelegen in een ander deel der stad, waarheen de loop van le monde où l'on s'amuse zich verplaatste, zoodat van de Variétés minder gebruik werd gemaakt, ze ten slotte geen voldoende rente meer opbracht en dan ook besloten werd ze te doen verdwijnen.

Van de Variétés, die in 1897 werd afgebroken, is geen spoor meer overgebleven, dan bij enkelen nog de herinnering aan gezellige, vroolijke, maar ook kunstvolle avonden. Maar, zooals we vroeger zegden, dat aantal vermindert met den dag, en zoo lang zal het niet meer duren of de laatste stem, die uit eigen ervaring, over de Variétés kan medepraten, zal zijn verstomd.

Een geliefkoosd vermaak van oude Antwerpenaren was toen de Poesjenellenkelder, die onder leiding stond van vader Pasmans, algemeen gekend als de Schavies, naar het bedrijf van schoorsteenvager dat hij uitoefende.

Persoonlijk verzekerde hij ons bij een bezoek, dat zijne inrichting bestond van uit de XVIe eeuw en dat hij nog steeds werkte met de origineele poppen. «Natuurlijk, voegde hij er bij, zijn ze gerepareerd, want door het ongenadige beuken dat er wordt op gedaan, zijn er neuzen en vingers afgeslagen, koppen verbrijzeld, oogen uitgestoken.»

De Poesje had toen nog geen verjongingskuur ondergaan, de oude overlevering werd er nog in hooge eere gehouden, er was nog geen curiositeit van gemaakt voor folkloristen en mondaine snobs.

Men daalde in het donker eenige versleten treden af met de vriendelijke waarschuwing : Breek als 't u blijft uwes nek niet, en kwam in een lage ruimte van enkele meters met een tiental banken, smalle, onge-

schaafde planken zonder ruggesteun, voor een 100-tal bezoekers. De verlichting geschiedde door vetolie-lampen, vreeselijk walmend en die eene lucht verspreidden, die nog niet de ergste was waarvan men genieten kon.

In groote blokletters stond op den muur te lezen :
Het is verboden te Vloeken. Te Werpen. Te Rookken.
Of te slaan op straf van den kelder ontzegd te worden.

En of er de hand werd aan gehouden!

Bij een bezoek, het was o.a. met Jan van Rijs-wijck nog in zijne studiejaren, was er een extra op-zichter aangesteld, gewapend met een langen stok. Een poosje boezemde dat ontzag in, maar langzamer-hand werden de gewone bezoekers rumoerig, een bom-bardement met allerlei projectielen volgde, verdachte geluiden lieten zich hooren, natuurlijk gevolgd door uitbundig gelach. De opzichter toonde zijne autoriteit en riep (de juiste termen zijn niet weer te geven) . Als ge G.v.d. niet stil blijft, dan krijgt ge op uw don-der!

Op zijn repertoire had de Schavies een 50-tal treurspelen en kluchten, waaronder er zijn die 6 weken duurden. Van al die stukken staat er geen letter op papier. Het personeel kende den gang van het stuk en liet de poppen vertellen wat het oogenlik hun ingaf. Men kan begrijpen dat men rare dingen te hooren kreeg, ruw en onbeschaafd, maar soms ook echt geestige rake zetten, die hadden dienen bewaard te blijven, alles in het zuiverste Antwerpsche dialect, dat de toeschouwers ten volle begrepen en waar ze aan smulden.

Op klokslag 10 uur eindigde de voorstelling; al was men midden in een tooneel, men brak af en deelde mede : het vervolg dan en dan.

Het was vermakelijk na te gaan, hoe de groote en kleine kinderen medeleefden met wat er op het tooneel omging; met hoeveel spanning en aandacht

ze de handeling volgden, de op- en aanmerkingen te hooren die onder het spel hardop werden gemaakt. Ze namen geen blad voor den mond, als ze het niet eens waren met de handeling, met het gesproken woord, of als er eenige verandering werd gebracht in de voorstelling; dadelijk volgden protesten en werd er sterke critiek uitgeoefend. Eens hebben we het bijgewoond dat het spel werd onderbroken en tusschen Schavies en publiek een twist ontstond, die zoo hoog liep dat de twee partijen vechtensgereed tegenover elkander stonden.

In de Poesje is in latere jaren veel veranderd; evenals alle tooneelondernemingen heeft hij een zwaren strijd door te maken en men heeft zelfs getracht door op tournee te gaan de zaak in het leven te houden.

Maar deze specifieke Antwerpsche instelling is geen exportartikel. Uit het eigenaardige milieu overgebracht naar eene mondaine tooneelzaal, was de bekoring en aantrekkelijkheid, die er voor elken rasechten Antwerpenaar van uitging, totaal weg.

H O O F D S T U K V I I

Van pret maken hebben de Antwerpenaars altijd veel gehouden. Vroeger had elke parochie hare kermis, wat niet alleen aanleiding gaf tot veel geldverteer, maar vooral ook tot ergelijke tooneelen.

Na rijp onderzoek en breedvoerige bespreking besloot de Gemeenteraad op 6 Juli 1846 die afzonderlijke feestvieringen af te schaffen en te vervangen door eene algemeene stadskermis in Augustus, waarvoor eene behoorlijke subsidie zou worden verleend en een programma met bijzondere feestelijkheden samengesteld, dat zeker vele vreemdelingen zou lokken.

Zonder verzet ging dat natuurlijk niet; de herbergiers die beweerden dat een groot deel van hun inkomen zou vervallen, zefften eene hevige beweging op touw om het genomen besluit verbroken te krijgen. Daar was de raad echter niet voor te vinden, wel om de zaak te schikken door de toezegging ook de kleine kermis van Sinxen te behouden, echter zonder geldelijken steun uit de stadskas.

Voor het eerst werd het raadsbesluit uitgevoerd in 1850. De drie voorafgaande jaren moest het worden uitgesteld, in 1847 wegens de buitengewone duurte der levensmiddelen, in 1848 wegens de woelige en onzekere tijden door het uitbreken der omwenteling in Frankrijk verwekt en in 1849 door het uitbreken van de Cholera die veel slechtoffers eischte. In niet minder dan 279 straten, vooral der volksbuur-

ten, kwamen 3371 gevallen voor, waarvan 1687 met doodelijken afloop.

Het kermisprogramma bevatte in hoofdzaak een optocht van de verschillende maatschappijen die deelnamen aan de wedstrijden waarvoor de stad subsidie had verleend, de uitgang der groote processie van O. L. Vrouwenkerk, regatten of roeiwedstrijden op de Schelde, uitgang van den Ommegang met walvisch, Reus en Reuzin en den prachtigen wagen, vervaardigd naar eene teekening van Rubens, voor den Callooschen zegenwagen van 1638; de kosten van dezen wagen, eene herinnering aan de Rubensfeesten van 1840, werden gedragen door kunstenaars van alle landen die op die wijze den grooten meester wilden verheerlijken. Voor den avond vermelde het programma verder kosteloze voorstellingen en vuurwerk op den linker oever der Schelde, eene enkele maal ook op O. L. Vrouwentoren, wat werkelijk schitterend was, maar wegens het brandgevaar werd dit voor goed afgeschaft.

Het was die dagen, zooals men verwacht had, buitengewoon druk in de stad; van heinde en ver kwam men vooral voor de prachtige processie en den eenigen ommegang.

En dan was er nog een eigenaardig nummer, dat op het officieele programma niet werd vermeld, maar dat jaren lang groote belangstelling had, te weten de Markt van oud ijzer op de Meir.

Van de Huidevettersstraat tot voorbij het Koninklijk paleis, was heel de ruimte bedekt met oud ijzerwaren, paardentuigen, wagens, vigelanten en meer ouden rommel, en daartusschen bewogen zich honderden en honderden liefhebbers, die allen iets zochten van hun gading.

De herbergiers, om zich gedeeltelijk schadeloos te stellen voor het verlies door het afschaffen der parochiekermissen hun veroorzaakt, vulden het pro-

gramma verder aan door het inrichten op eigen handje van volksspelen. De meeste toeloop hiervoor was het Vleminckxveld, eveneens om de gelukkige eenigszins afgezonderde ligging der straat, maar bovenal voor de daar gevestigde herberg van Felix Veyrière, den grootvader van Fé Derickx, den tegenwoordige bestuurder van den Vlaamschen Opera. Felix Veyrière behoorde tot de beste tooneelliefhebbers dier dagen, met genoegen herinneren we ons nog steeds zijn optreden, en was de boezemvriend van Victor Driessens. Al de mannen van de oude tooneelgarde, Driessens, Dierikx, van Doeselaer, Lenaerts, om slechts enkelen te noemen, hadden daar hunne vaste tafel, waar ze elken middag na de repetitie, elken avond na de voorstelling waren te vinden en dikwijls de peentjes opschepten tot groot vermaak van de andere bezoekers.

Den brei, de bef, de magere, de foef, zooals bovengenoemde mannen familiair werden genoemd, hadden de leiding der volksspelen, waarvoor Veyrière prijzen uitloofde.

De wedstrijden bestonden in zakloopen, het zingen van het aardigste liedje, het vertellen van de grappigste mop, het halen met den mond van een vijffrankstuk uit een pot met stroop, ringsteken gezeten op een handwagen of in een hondenkar.

Dan was er ook nog het mastklimmen. Vermakelijk was het om zien de moeite die gedaan werd om den top te bereiken van dien paal met groene zeep bestreken, en als men soms reeds de hesp, de worst, de horloge, de kruik jenever, België lag toen nog niet droog, te pakken had, de bijna gelukkige overwinnaar, in snel tempo en zonder prijs, naar beneden te zien glijden.

Ook het water en brood schieten verwekte de algemeene lachlust. Het gewone tonspel; enkele nummers hadden prijs, andere nummers legden als straf

op viool te spelen springende op een been, een pot van een paar liters bier uit te drinken, gedurende een kwartier te zitten in een kinderstoel met slabber, klater en zuigflesch, enz.

De meeste bijval was voor wit en zwart. Een balk los in twee mikken geplaatst, bewoog bij de minste aanraking; aan de eene zijde was een groote zak met krijtmeel, aan de andere een dito met zwartsel, aan het einde van den balk waren vlaggetjes en nu moesten de mededingers trachten, loopende over den balk, een der vlaggetjes te bemachtigen. Dat was heelemaal niet gemakkelijk, de meesten verloren het evenwicht, vielen rechts of links, en kwamen te voorschijn zwart als een schavies, wit als een moleenaar, onder het uitbundig gelach der toeschouwers.

Het ruime Vleminckveld was tijdens die volksspelen te klein, men schaterde van de pret en men dacht er enkel aan om af te trekken als Driessens, met een toepasselijk woord, de prijzen aan de overwinnaars had uitgereikt.

Officieel waren de parochiekermissen afgeschaft, maar daarmee waren ze nog niet heelemaal dood en bleven voortbestaan, maar onder den gewijzigden naam van begankenissen.

Sedert 2 Augustus 1614 waren de melaatschen overgebracht naar de Leprozenhuisjes te Dambrugge, waar ook voor hen het St Jobskapelleken werd gebouwd. Toen de vreeselijke ziekte, door de Kruisvaarders uit het H. Land ingevoerd, geheel was geweken, werd eene jaarlijksche begankenis naar St Job ingericht, die 10 Mei begon, een 10-tal dagen duurde en langzamerhand ontaardde in eene liederlijke braspartij, waarbij het bezoek aan het Kapelleken en de vereering der relikwie totaal werd vergeeten, om integendeel een druk bezoek te brengen aan de talrijke herbergen en kroegen die er bestonden.

Fatsoenlijke menschen konden hier niet meer

komen, het terrein was geheel in beslag genomen door de minsten onder de minderen. De vischvrouwen, die er het geheele jaar voor spaarden, lieten er zich heenvoeren in open rijtuigen. Trees Jamar, Moeder Bloempap, Dulle Mien, Fientje Poepelap, met heel haar aanhang van meisjes van plezier van aan den Scheldekant, uit de beruchte Kanon- en Lepelstraten, opgedirkt en dik onder de verf, luid brullende liepen er rond, elk mannelijk wezen naroevende tot ze beet kregen, om dan, het geld moest op, kroeg in kroeg uit te zwieren, te dansen en te drinken, tot ze in werkelijkheid alle bewustzijn hadden verloren.

Heel wat ordelijker ging het toe op St Blazius-begankenis, die 3 Februari begon en gedurende acht dagen werd gevierd.

Alle moeders met hare kinderen voldeden aan het verzoek :

Hebt ge puisten of zweren op uw vel,
Komt dan naar Blaziuskapel.

In het kleine kapelletje in de Roodestraat was geen inkomen aan; de menschen verpletterden er zich om de relikwie van St Blazius te kunnen kussen, in de vaste overtuiging dan beveiligd te zijn tegen alle branderigheid of uitslag.

En eenmaal op dat punt gerustgesteld dan bracht men een uurtje door bij de kramen op de Ossenmarkt en in de Roodestraat, tracteerende de kinderen op smoutebollen en snoepgoed, of liet hen op de peerdekens rijden.

Eene verkapte kermis was ook het Halfvastenfeest in de Boeksteeg; dan stonden de smalle straten van deze volksbuurt vol met kleine tenten, veelal maar een paar planken op schragen, heel schraal verlicht met een zwierende lantaarn, waar speculatie mannen en vrouwen, ook van roggedeeg, te koop lagen, massepijnen skeepjes met vlaggetjes en ander goed meer.

Te recht mocht men zeggen : geen oud wijf bleef aan haar spinnewiel. Alles was te been, men liep er mannetje aan mannetje en men wist zich niet te bergen als een lange rei meiden en jongens, zingend en roepend : Hi, ha, hi, ha, zich een weg door de menigte baande om in het **Het Roosje** of **Het Halfmaantje**, op de muziek van een draaiorgel te gaan dansen, of, zooals ze het in hunne eigene taal noemden, een flikker te gaan slaan, waar met heel wat meer genot naar gekeken werd, dan naar het onaesthetische geschommel dat men thans dansen noemt.

We spraken daar zoeven van naar het dansen kijken en inderdaad, ofschoon het Halfvastenfeest in de Boeksteeg, een echt volksfeest was voor de bewoners der wijk zelven, werd het om zijne eigenaardigheid druk bezocht door veel burgers en vooral door onze kunstenaars. Die waren vol bewondering voor de mooie flinke vrouwen, in rok en jak, die de Rubensvormen zoo gunstig deden uitkomen, met die weelderige golvende donkere haarbos, dat licht getinte gelaat, die schitterende zwarte oogen, eene afzonderlijke type in onze bevolking, die de herinnering bewaarde aan de Spaansche bezetting, die voornamelijk in dit kwartier genesteld heeft en waarvan men zelfs, als ze onder elkaar hun eigen dialect spraken, nog een verren Spaanschen naklank meende te hooren.

De Vastenavond was van weinig beteekenis en werd in hoofdzaak gevierd door het volk dat daar eene gelegenheid in zag, om alvorens de 40 magere dagen in te gaan, zich nog eens aan een en ander te goed te doen.

Wat men op straat als gemaskerden zag waren vooral aankomende jongens als lichte matroos, waarvan het kenmerkende was een rooden sjerp om de lenden, gewapend met een groote varkensblaas, waar ze jonge meisjes mede op den rug sloegen, wat erg

klonk, maar heelemaal geen pijn veroorzaakte. Dan mannen verkleed in vuile Jo, met slepende rok en gescheurde parasol, anderen die rondliepen in bemorscht hemd, aan een biggelend touwtje een broodje met stroop hadden hangen en aan de jongens die er in gelukten er een stuk af te bijten, zonder de handen daarbij te gebruiken, een half zoeken uitbetaalden. Van de Meirsteeg, langs de Meir, de Huidevettersstraat, de Gasthuisstraat en door de St Janspoort, om dan langs de Poternepoort weer terug in de stad te komen, reed een toer van vigelanten, waartusschen op platte wagens afgebeeld was een boeren bruiloft, een kermis, een slordig huisgezin, waar gedanst, gebakken en vooral gedronken werd, soms uit nachtpotten wat als uiterste geestigheid moest gelden.

Later werden die voorstellingen à la Jan Steen vervangen door tafereelen van gebeurtenissen waarover druk was gesproken, waarbij de politieke niet werden vergeten en menschenvrienden die ook in den toer met allegorische wagens reden zamelden gelden in voor liefdadige doeleinden.

Zoo herinneren we ons nog dat toen de twee visscherssloepen, **De Hoop** en **De Joséphine**, met man en muis waren vergaan, de liefdadigheidsmaatschappij de Koningsvrienden in den toer een wagen had voorstellende een stuk geslagen sloep, waarbij weduwen en weezen in diepen rouw zaten te weenen.

De gehouden collecte bracht meer dan 20.000 fr. op. Bij de verdeling onder de slachtoffers ontstonden er moeilijkheden, omdat er onder de nagelatenen een meisje was dat in gezegenden toestand verkeerde toen haar aanstaande vertrok. Ze waren wel naar het Stadhuis geweest om ondertrouw te doen, maar de papieren waren niet volkomen in orde en ze moesten terugkomen, wat onmogelijk was daar de jongen moest uitvaren. Men wilde dat meisje en haar intusschen geboren kind van de bedeeeling uitsluiten, maar

de Koningsvrienden namen het voor haar op en hadden de voldoening dat het meisje als weduwe, het kind als wees werden beschouwd, en beiden hun aandeel der collecte ontvingen.

Voor de meer gegoeden was de groote aantrekkelijkheid het bal dat gegeven werd in de zaal van de in 1843 geopende Cité en vooral het bal in de vereenigde zalen van de Variétés, die met de vele spiegels, fonteynen, beelden en een zee van licht, omgetooverd waren in een Paleis van Duizend en één Nacht, waar het buitengewoon gezellig toeging.

De toegansprijzen bedroegen in de Cité fr. 2.— voor een heer, fr. 1.50 voor eene dame; in de Variétés was de prijs insgelijks fr. 2.— voor een heer en fr. 1.50 voor eene dame, wanneer de kaarten vooruit werden genomen; 's avonds betaalden heer en dame elk fr. 2.—.

Zooals alles veranderde vastenavond geheel van aard; jarenlang was het bombardement met pepernoten het groote, vrij onschuldige vermaak. Dan kwam het werpen met bloem of meel in de mode, zoodat de menschen er beestachtig vuil begonnen uit te zien, en er ook heel wat bedorven werd, en om dat gedeeltelijk te voorkomen liep men met de jassen het binnenste buiten gedragen. Enkele jaren gaf men den voorkeur aan het werpen van sinaasappelen en die werden vooral gemikt op hooge hoeden. Zag men iemand met dat hoofddekseel, meestal een vreemdeling onbekend met de gebruiken, dan klonk van alle zijden : Buse, buse, en een regen van sinaasappelen vloog er op af, zoodat de ongelukkige niet wist waar zich te bergen. Wee hem als hij zich boos maakte, in opstand kwam, want dan verklaarden zich duizenden tegen hem.

Over Antwerpen, de stad, oorsprong, wedervaren, rampen en vreugden door de eeuwen heen is zoo wat alles geschreven tot omstreeks het midden der XIXe eeuw.

Het is wel vreemd dat men nimmer de geschiedenis heeft voortgezet, omdat juist na 1850 de stad eene totale gedaanteverandering onderging en van het groote dorp, dat Antwerpen toen was, geworden is de wereldstad van heden. Ook onze bedoeling was het niet de geregelde geschiedenis der 75 laatste jaren te schrijven, we zitten daarvoor te ver van de noodige bronnen, wel te trachten een beeld te geven van het verdwenen Antwerpen, een en ander mede te deelen uit het leven der Sinjoren en tal van kleine bijzonderheden vast te leggen, aan het tegenwoordige geslacht onbekend.

Het is een werk van pieteit van een Antwerpenaar die zijne stad lief had, toen ze niet veel meer was dan een groot bedrijvig dorp, die er ieder hoekje en kantje van kende en medeleefde het soms eentonige, soms overluid blijde, soms dwaze, soms geestige, altijd vlijtige bedrijvende leven der Sinjoren, en die aan het grootere, nieuwere Antwerpen van heden, wil doen herinneren dat ook in de mindere pracht van vroeger schilderachtige eigenaardigheid lag.

We wilden niet treuren om wat verdween, wat eenmaal de trots der oude Antwerpenaren was, ook niet de dingen uit het verleden, dat zoo snel verkwijnende, hooger stellen dan het betere dat de nieuwe tijden brachten, we verzamelden enkel ten behoeve

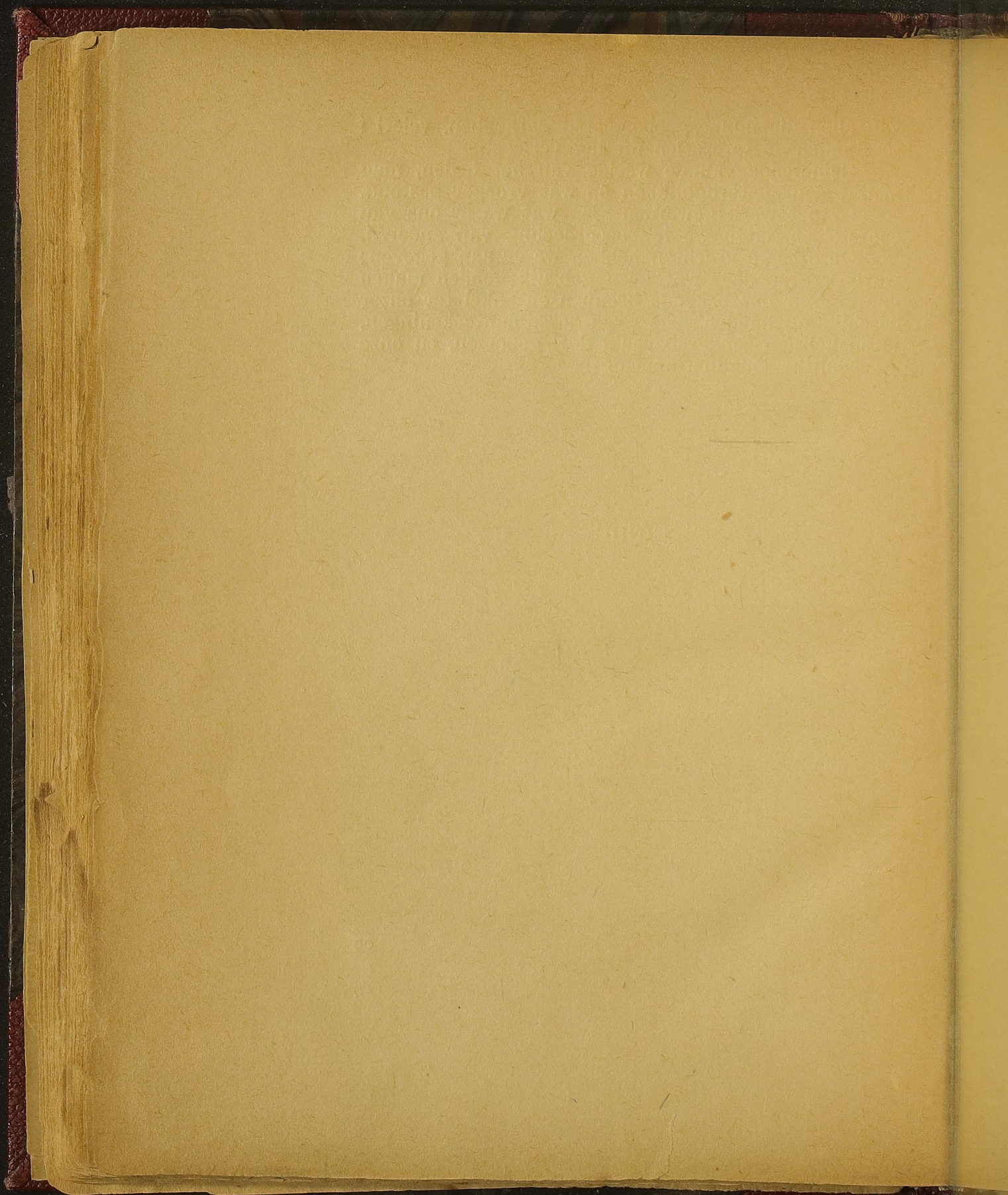
van allen die hunne geboortestad liefhebben, velerlei toestanden en tafereelen uit het verleden.

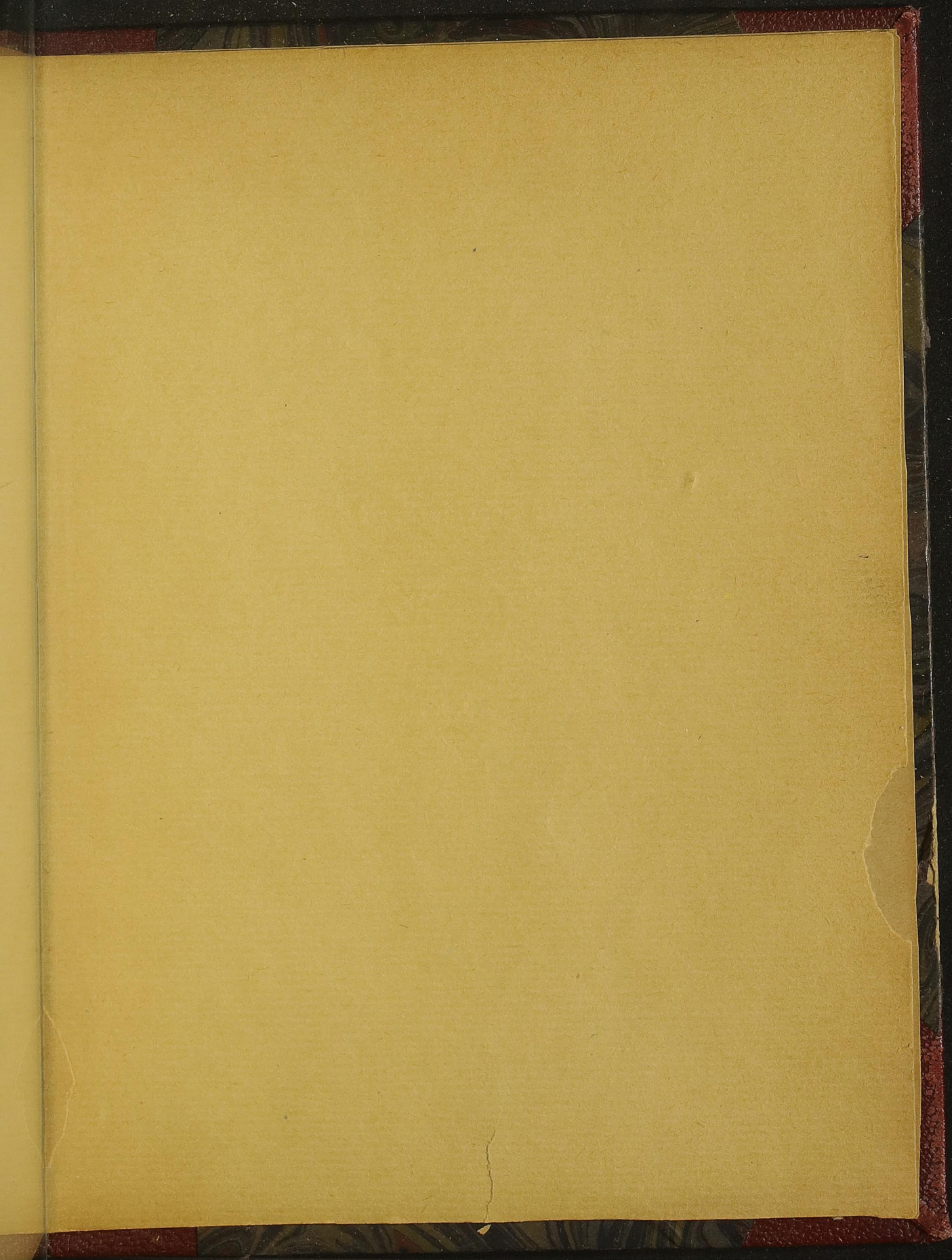
Genietende van de weelde van het heden, mag men wel even terugblikken op wat vroeger bestond.

Of het werk geworden is wat we er ons van voorstelden, laten we ter beoordeeling van anderen.

Onze beste krachten hebben we er aan gegeven; we betreuren dat we geen gebruik konden maken van de vele ons bekende bronnen en enkel ter onzer beschikking hadden eene reeks losse aantekeningen, jaren geleden zonder bepaald doel genomen, en onze persoonlijke jeugdherinneringen.

EINDE.

De Schelde-Serie

XXXI

